

KÖZLEMÉNYEK

A 16. századi nyomdász-anonimitás okairól újabban meghatározott Peypus-nyomtatványok alapján. A reneszánsz kor nagy ellentmondásainál érthetően szerényebb érdeklődést váltott ki az a tény, hogy éppen a személyiség kibontakoztatásának és az érdemek elismertetésének jogosságát hirdető korszakban milyen sok alkotó kényszerült nevének elhallgatására. Pedig a humanista elv és gyakorlat közti ellentmondás szembeütően jelentkezett a korabeli írók és nyomdászok gyakori anonimitásában. Még alig hódított tért Európa-szerte az itáliai reneszánsz új ideológiája, s máris egyre több szerző és nyomdásznév nélkül közreadott nyomtatvány látott napvilágot. Nemcsak a reformáció különböző áramlatainak terjesztői támadták anonym művekben a római egyházat s cáfolták nem kisebb heveséggel egymás nézeteit ugyanígy, hanem a humanisták és természettudósok körében is elterjedt a névtelen közlésforma. Számos olyan tudományos mű került forgalomba szerzőnév nélkül, amely a természet és ember mélyreható megismerése érdekében új módszerekkel ellenőrizte és bírálta felül a korábbi megállapításokat. Olyan tudós filológusok is éltek ezzel a közlésformával, mint a 16. század sok szempontból ellentétes két ideológiája között közvetítő Melanchton, aki szorosabb kapcsolat kívánt létrehozni a reformáció vallásossága és a humanista tudományosság között.

Az anonym művek szerzőinek meghatározásával a modern bibliográfia megalapítójaként tisztelt, kortárs Konrad Gesner foglalkozott.¹ Gesner kezdeményezése óta a szerzői anonimitás kérdésének hatalmas irodalma fejlődött ki. Az impresszum nélkül megjelent sajtótermékek nyomdászának meghatározása felé viszont jóval később fordult az érdeklődés. Ma már e téren sem jelentéktelenek az eredmények. A 16. századi nyomdatörténet kutatói, valamint a korabeli könyvanyagot egyesítő, külföldi gyűjtemények katalógusainak igényes összeállítói számtalan impresszum nélkül kiadott nyomtatvány megjelenési körülményeit tisztázták. Mindmáig ismeretlen azonban sok kisnyomtatvány — elsősorban az aktuális híreket közlő újságlapok és röpiratok — nyomdása.

A betűtípus-meghatározás egyik angol úttörője, Robert Proctor nemcsak felismerte, hogy a 16. század bibliográfusainak egyik alapvető feladata az impresszum nélkül kiadott nyomtatványok meghatározása, hanem megpróbált segédletet is összeállítani az ilyen kutatásokhoz.² Szedésrészleteket, típusmintákat közölt korai 16. századi nyomdák termékeiből, akárcsak később Frank Isaac,³ Alfred Götze,⁴ vagy napjainkban a *Bilder-*

¹ TAYLOR, Archer—MOSHER, Frederic J.: *The bibliographical history of anonyma and pseudonyma*. Chicago, 1951. 88.

² PROCTOR, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II*. MDI—MDXX. Section I. London, 1903.

³ ISAAC, Frank: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II*. MDI—MDXX. Section II—III. London, 1938.

⁴ GÖTZE, Alfred: *Die hochdeutschen Drucker der Reformationszeit*. Berlin, 1963.

katalog című kiadvány szerkesztői.⁵ E segédletek még hozzávetőleges képet sem nyújtanak a reformáció korában működő nyomdák betűtípusairól és könyvdíszeiről, a típusösszevetéssel történő nyomdameghatározási kísérletek azonban világszerte folytatódnak. Értethetően, hiszen amíg egy korszak könyv- és újságtermésének jelentős része meghatározatlan, nem lehet képet alkotni a korabeli nyomdák teljesítményéről, kiadói politikájáról, végső fokon tehát a tudományok fejlődését, illetve a közgondolkodást befolyásoló tevékenységéről sem.

Művelődéstörténeti szempontból sem érdektelen azonban az a tény, hogy a 16. században ugrásszerűen megnőtt az impresszum nélkül kiadott művek száma. Különösen, mert az 1470-es évektől kezdve éppen ellentétes tendencia jellemezte a könyvkiadást. A 15. század utolsó évtizedeiben a nyomdászok egyre következetesebben és szembetűnőbben jelezték kiadványaikon a mű közreadásában vállalt szerepüket. Nyomatványaikat nemcsak a megjelenés körülményeit pontosan megjelölő kolofonnal — később impresszummal — adták közre, hanem gyakran igényes kiállítású, fametszetes nyomdászjelvényeikkel is ellátták. Mint jogaikat érvényesítő, öntudatos polgárok végezték kiadói tevékenységüket s munkáikat éppúgy „szignálták”, mint a reneszánsz kor művészei.

Természetesen a 15. században is számos könyv jelent meg nyomdásznév nélkül, sok esetben nem is indokoltan óvatos kiadói politikából, hanem személyes okokból. Az anyagilag nem független, csupán megbízást teljesítő nyomdászok gyakran nem látták el impresszummal köteteket, vagy csupán nevük kezdőbetűit közölték.⁶ Hasonló körülmények a 16. században is arra készítették a még nem önállósult, vagy egyes műveket megbízásból — nem saját költségen — közreadó nyomdászokat, hogy ne szerepeltessék nevüket ilyen kiadványaikon. A korlátolt tulajdonjog azonban csak az egyik s nem is a legjellemzőbb oka lehetett annak, hogy a 16. századi nyomdák legtöbb terméke nyomdásznév nélkül jelent meg.

Sokkal több nyomdászt kényszerített anonymitásra az a tény, hogy a vallási megújodást sürgető művek terjesztése nem volt kockázat nélküli vállalkozás. A reformáció egymást váltó áramlatai ugyanis nem találtak egyértelmű elfogadást, mint a római egyház ellen intézett támadások, vagy a társadalmi egyenlőtlenségre utaló frások. Európa-szerte elterjedt a represszív könyvvizsgálat s az egyházi és világi hatóságok e feladattal megbízott szervei gyakran elrettentő szigorral sújtották az elkobzásra ítélt művek kinyomatóját. Csupán Nürnbergben jó néhány nyomdász tevékenységét bénította meg hosszabb-rövidebb időre a 16. század első felében a hatóságok megtorló rendelkezése.

1513-ban Nürnberg város tanácsa a könyvkereskedőként is működő Wolfgang Hubert egy sajtóvétség miatt négy napra elzáratta. Jelentősebb tevékenységet fejtett ki a harminc évig Nürnbergben működő Johann Stuchs sajtója, amely neves könyvkiadókkal — köztük Anton Kobergerrel és Lukas Alantseeval — állt kapcsolatban. A Stuchs-nyomda ma ismert — mintegy 100 — kiadványa között sok a humanista mű, de részt vett a sajtó Luther eszméinek terjesztésében is. Johann Stuchs 1523-ban került szembe sajtóvétség miatt a városi tanáccsal; az 1524–1527-es évekből nyomatványai nem ismertek.⁷

Hieronymus Hölzel 1524-ben került hasonló ügyben a városi tanács elé. A kitűnő üzleti-kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező Hölzel-cég korábban számos városi rendelkezést, hivatalos kiadványt nyomatott s folyamatosan közreadta Luther munkáit. 1524-ben az eretnekséggel vádolt Johann Draconites egyik művének közreadása miatt

⁵ *Bildkatalog über Drucke aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Schwäbisch Gmünd, 1957 —.

⁶ FITZ József: *Hess András a budai ősnymdász*. Budapest, 1932. 26.

⁷ BAUMANN, Walter: *Die Druckerei Stuchs zu Nürnberg (1484–1537)*. Gutenberg-Jahrbuch 1954. 124.

a városi tanács számúzta Höltzelt a városból. Csak 1526 karácsonyán nyert engedélyt a visszatérésre.⁸

Hans Hergot nürnbergi nyomdász mindössze három évig vezethette üzemét (1524—1527). Ezalatt elsősorban Luther írásait adta közre, de alkalmankint kinyomtatott katolikus műveket is. 1527-ben a *Von der neuen Wandlung eynes christlichen Lebens* című munka terjesztése miatt Lipcsében perbe fogták, és május 20-án a város piacterén kivégezték. Nyomdáját 1538-ig özvegye vezette tovább. Kisebb sajtóvétségek miatt került szembe Nürnberg város tanácsával Hans Guldenmund és Hans Daubmann nyomdász.⁹

Jellemző e forrongó korszakra, hogy számos mű terjesztését a kinyomtatás után tiltották meg, holott az 1500-as évektől kezdve a cenzúra is működött. Strassbourghban 1504-ben rendelte el a városi szenátus, hogy három cenzor folyamatosan ellenőrizze az újságokat és röpiratokat. Eleinte csupán az állami és egyházi vezetőkre, valamint a városok rangos tisztviselőire vonatkozó sértő kijelentéseket tartalmazó írások, vagy az erkölcsi szempontból kifogásolható művek estek cenzúra alá. Később a szövetségesek ellen irányuló írások terjesztésének megakadályozása is a cenzorok feladatkörébe tartozott.¹⁰

A római egyház érdekeit sértő művek cenzúráját X. Leó pápa 1515. évi bullája szabályozta.¹¹ E bulla utasította az egyházszervezet püspökeit és inkvizitorait, hogy az ilyen jellegű műveket még megjelenésük előtt kobozzák el. Hasonló rendszabályokat alkalmaztak a reformáció különböző áramlatainak hivatalos támogatói is a 16. században. Ezért hivatkozhatott Luther 1524-ben a cenzorok mulasztására a szász hercegi kancellárhoz benyújtott tiltakozásában az erfurti Kramer-nyomdában kiadott Andreas Karlstadt-mű megjelenésekor.¹² A gyakori sajtóvétségek miatt végül az augsburgi birodalmi gyűlés a német birodalom egész területére elrendelte, hogy minden fejedelem és város saját hatáskörében ellenőriztesse a kinyomtatásra szánt műveket. Ugyanitt kötelezték a nyomdászokat arra, hogy valamennyi kiadványukon félreérthetetlenül közöljék nevüket.¹³

A német egyetemi városokban a cenzori teendők az egyetem hatáskörébe tartoztak. Jéna város *Statutájának* 1569. évi javított kiadása egyértelműen kimondja, hogy csak olyan műveket adhatnak ki a nyomdák, amelyeknek terjesztését az egyetem dékánja, vagy az illetékes fakultás engedélyezte.¹⁴ Külön hangsúlyozza a *Statuta*, hogy teológiai mű előzetes bemutatás nélkül nem jelenhet meg s hogy minden nyomtatványon szerepelnie kell a nyomdász nevének.¹⁵

A cenzúra egyértelmű rendelkezései ellenére a reformáció korának legtöbb nyomtatványa nyomdahely és nyomdásznév nélkül került a közönség elé. E tény azért is figyelmet érdemel, mert nemcsak a vallási megújhodást sürgető művek, a gúny- és vitairatok, hanem a mindennapok jelentősebb eseményeiről tájékoztató tudósítások, újságok, röpiratok közreadásánál is széles körben elterjedt a nyomdásznév elhallgatása. Az a 16.

⁸ BENZING, Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts* (Deutsches Sprachgebiet). Frankfurt am Main, 1952. 129.

⁹ SCHOTTENLOHER, Karl: *Flugblatt und Zeitung*. Berlin 1922. 118—122. — BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden 1963, 334—335, 337.

¹⁰ BENDA Kálmán: *A törökkor német újságirodalma*. Budapest, 1942. 29.

¹¹ *Lexikon für Theologie und Kirche*. III. Freiburg im Breisgau, 1931. 465. hasáb.

¹² KOCH, Herbert: *Altjenaer Bücherzensur*. Gutenberg-Jahrbuch, 1952. 225.

¹³ BENDA i. m. 29. — 1557. január 28-án Lipcse város tanácsa és egyeteme is olyan értelmű utasítást kapott I. Ágost választófejedelemtől, hogy nyomdásznév nélküli nyomtatvány nem jelenhet meg. LÜLFING, Hans: *Der Kursächsische Buchdruckereid und die Universität Leipzig*. Gutenberg-Jahrbuch, 1956. 195.

¹⁴ KOCH i. m. Gutenberg-Jahrbuch 1952. 226—227.

¹⁵ KOCH, Herbert: *Die Signete der Jenaer Drucker des 16. Jahrhunderts*. Gutenberg-Jahrbuch 1958. 189.

századi bibliográfus és nyomdászattörténész, aki feladatának tartja az impresszum nélküli nyomtatványok megjelenési körülményeinek tisztázását, igen eltérő témájú híradásokra akad e kiadványok között. A legszembetűnőbb a korábban csak elvétve előforduló, népszerű sajtótermékek arányának feltűnő megnövekedése. Ez a tény jelzi legvilágosabban, hogy a 16. század első évtizedeiben jelentősen megváltozott, kiszélesedett a nyomdák kiadói tevékenysége. A könyvsajtó egyik alapvető feladatává vált a gyors és sokoldalú informálás, az új olvasói igényekhez, lényegében tehát ahhoz a társadalmi átalakuláshoz való alkalmazkodás, amelynek gyökerei messze a reformációt megelőző korszakokba nyúlnak vissza.

Az új olvasói igényekkel jelentkező polgárság évszázadokig elsősorban gazdasági téren — a kereskedelemben és iparban kialakított szervezeti formákkal — igyekezett függetleníteni működését a feudális társadalmi rend megkötöttségeitől.¹⁶ A 15. században viszont a humanizmus ideológiájával az érvényesülés új lehetőségeit biztosította a maga számára. A reneszánsz korban felgyorsuló gazdasági fejlődés ösztönzései és a humanista kultúrpolitika egyaránt közrejátszott a polgárság társadalmi előretörésében. E folyamat Európa különböző részén eltérő módon ment végbe; de a 16. századra a latin humanista műveltség a fejlettebb országokban fokozatosan átterjedt a tudós filológusok és az államapparátusok vezető tisztviselőinek szűkebb rétegeiből a városi értelmiségiek és a gazdasági életben irányító szerepet vivő polgárok körére. A humanizmus nemzetközi áramlata keltette fel az érdeklődést a nemzeti múlt és a tudományok legújabb eredményei iránt. Hasonlóképpen a humanista filológusok munkái fedezték fel a különböző országokban az anyanyelv értékeit és tudatosították a nemzeti nyelvű iskolázás fontosságát. A fejlettebb országokban — így Itáliában — a nemzeti nyelv a reformáció előtt tért hódított az irodalomban s még inkább a népszerű sajtótermékekben.¹⁷ A gazdasági-társadalmi fejlődés alacsonyabb színvonalán álló területeken viszont — humanista kezdeményezések után — lényegében csak a reformáció elterjedésével alakultak ki a nemzeti nyelvű irodalmi tevékenység előfeltételei.

A 16. században a fenti változások következtében kiszélesedett, sokrétűbbé vált a nyomdászok kiadói tevékenysége. Csupán a nagyobb tőkével rendelkező nyomdák specializálódhattak kizárólag tudományos művek közreadására. A legtöbb könyvsajtónak pusztán gazdaságossági szempontból is vállalnia kellett a reformáció eszméinek terjesztését s a polgárság körében jelentkező, új olvasói igények kielégítését. S mivel maga a polgárság különböző rétegekből tevődött össze, művelődési, olvasói igényei is differenciáltak voltak.

A 16. században a társadalom valamennyi rétege elsősorban az aktuális események iránt érdeklődött. E forrongó korban az új helyzethez való igazodás szinte kényszerítette az embereket arra, hogy figyelemmel kísérjék a politikai és világnézeti küzdelmeket; a pápaság ellen folyó harcot éppúgy, mint a reformáció belső ellentéteit feltáró írásokat. Minden társadalmi osztály különösen érzékenyen reagált az érdekeit közvetlenül érintő eseményekre. Ezért voltak sikeres kiadványok az uralkodók, főurak egymás ellen folytatott vetélkedéseiről, újabb és újabb politikai csoportosulásairól, a gazdasági fejlődés lehetőségeit kiaknázó vállalkozásairól szóló híradások, továbbá a különböző témájú hivatalos rendelkezések. A polgári értelmiség szellemi elitje az ilyen jellegű alkalmi hírforrásokon kívül igyekezett megszerezni a korszerű művelődési lehetőségeket nyújtó, valamint a szórakoztató könyveket is. A még nem rendszeres olvasók számára viszont szinte kizárólag a pár leveles újságok, röpiratok jelentették a világ dolgaiban való eligazodás lehetőségét.

¹⁶ KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest, 1955. 7–9.

¹⁷ KLANICZAY Tibor: *A múlt nagy korszakai*. Budapest, 1973. 14.

Az aktuális eseményekről szóló tudósítások rendszerint nemzeti nyelven íródtak, hogy a társadalom legszélesebb rétegeit informálhassák. Ugyanezen okból több latin művet — uralkodói rendeleteket, pápai bullákat, vitairatokat — közvetlen a latin kiadás után a nép nyelvén is közreadtak. A népszerű tudósítások, olvasmányok, újságok, röplapok folyamatos munkaalkalmat biztosítottak a nyomdászoknak, célszerű volt tehát vállalni kinyomtatásukat. Az aktuális témájú sajtótermékek azonban elég gyakran nem kívánatos eszméket is tartalmaztak. A *Was dz wörtlein Sela in sich hab* című, nyomdásznev nélkül megjelent Peypus-nyomtatvány jellegzetes példája annak, hogyan iktattak be nem társadalmi kérdésekkel foglalkozó művekbe is osztályellentétekre utaló példázatokot.¹⁸ E nyolc leveles kis műben a következő sorok olvashatók: „Wenn der reiche man redet, so schweyget alle man . . . Redet aber auch der arme, so sagt men: Ha, wer ist der?”¹⁹

A Peypus-nyomda ugyancsak impresszum nélkül megjelent másik kiadványában²⁰ a magát Heinz Scharffensteinnek nevező szerző Mainz városának tanácsa és Miltenberg lakóinak ellentéteiről tudósít a városból elűzött luteránus prédikátor, Johann Draconites ügyével kapcsolatban.²¹ Ezt a művet cenzori engedéllyel aligha adhatta volna ki a nyomda, ez esetben tehát a nyomdásznev elhallgatása indokolt.

Nem ilyen egyértelmű a nyomdász-anonymitás oka a legtöbb 16. századi újságnál, népszerű sajtóterméknél, természeti katasztrófákról s más érdekesebb eseményekről szóló tudósításoknál. Még kevésbé az olyan hivatalos jellegű kiadványoknál, mint együttesünkben az 1529. évi speyeri birodalmi gyűlésről kiadott szöveg.²² Ugyanez vonatkozik azokra a nyomtatványokra, amelyek V. Károly seregeinek római bevonulásáról,²³ a császár 1530. évi koronázásáról,²⁴ illetve Eleonora királyné — I. Ferenc francia király felesége — 1531. évi koronázásáról adnak hírt.²⁵ E két utóbbi tudósítás csupán pár lapra terjed, de részletesen méltatja a fejedelmi ünnepek résztvevőinek pompás ruházatát és ékszereit. A jobb módú polgárok ugyanis e korban különös érdeklődést tanúsítottak az uralkodók és feudális urak életmódja iránt és maguk is kedvelték a divatos, drága ruhákat, költséges szórakozásokat. Pedig a reformáció purifikáló tendenciája nemcsak a templomból száműzte a művészi alkotásokat és a pompás papi viseletet, hanem a józan, takarékos morál szellemében a polgárság ilyen jellegű törekvéseivel, igényeivel is szembeszállt. Egyértelműen megnyilvánul ez a tendencia abban az impresszum nélkül kiadott Peypus-nyomtatványban, amelynek szerzője azt fejtegeti, hogy milyen öltözékben illik a férfiaknak és nőknek a templomban megjelenni.²⁶

A népszerű nyomtatványok újabb típusához tartozik a most meghatározott Peypus-kiadványok között az 1530. évi római és flandriai áradásokról készült híradás.²⁷ Mindkét eseményről több beszámoló ismert, mert a különös természeti jelenségek, csapások a legnagyobb érdeklődést keltő, 16. századi híryananyagokhoz tartoztak.

Hogy miért jelentek meg a sem politikai, sem vallási érdekeket nem sértő tudósítások impresszum nélkül, arra esetenkénti és konkrét válasz helyett csak általánosságban követ-

¹⁸ Jegyzék 8. tétel.

¹⁹ A₂ verzó levél.

²⁰ Jegyzék 2. tétel.

²¹ A témára vonatkozó egyéb kiadványokat l. SCHOTTENLOHER, Karl: *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517—1585*. Leipzig 1933—1966. II. 25842—25843.

²² Jegyzék 4. tétel.

²³ Jegyzék 3. tétel.

²⁴ Jegyzék 5. tétel.

²⁵ Jegyzék 7. tétel.

²⁶ Jegyzék 1. tétel.

²⁷ Jegyzék 6. tétel.

keztethetünk az újságírás korabeli gyakorlatából. Az újságokban közreadott híryanagok szerzőiről vajmi keveset tudunk. Legtöbbször nevük sem maradt fenn azoknak, akik az újságok vagy az alkalmi tudósítások szövegeit összeállították. Hivatásos író vagy más okból ismert személyiség kevés lehetett közöttük. Az sem valószínű, hogy az esetek többségében maguk élték át, látták az eseményt s tudósításaikban saját megfigyeléseiket, élményeiket foglalták össze. A 16. századi újságok, híradások forrása rendszerint a helyszínről küldött levél, rövid leírása a történeteknek, amelyben gyakran téves adatok, nevek szerepelnek.²⁸ A nyomdász a tudósítások szövegét nem ellenőrizhette s így azok hitelességéért, megbízhatóságáért sem vállalhatott felelősséget. Az olvasók többsége nem is igényelte a megbízható tájékoztatást; fontosabb volt számára, hogy minél gyorsabban értesülhessen az eseményekről. A nyomdászok tehát igyekeztek minél több híryanagot beszerezni s azok egyeztetésével, vagy az érdekesen megfogalmazott tudósítás egyszerű leközlésével elsőként beszámolni a fontosabb eseményekről. Ha pedig más sajtók megelőzték őket a hírközlésben, akkor aggályoskodás nélkül újranyomták a korábban napvilágot látott újságokat, röpiratokat. Ilyen jellegű kiadványaikon azonban a megjelenés körülményeit elhallgatták, hogy mentesüljenek a megbízhatatlan hírek terjesztése, vagy az utánnomlás vádjá miatt megindítható felelősségrevonástól.

Sokféle körülmény közrejátszott tehát abban, hogy az aktuális témájú, 16. századi nyomtatványok — köztük az eddig nem említett uralkodói rendelkezések, pápai bullák, búcsúlevelek, zsinati határozatok, kereskedelmi szerződések, a különböző békekötésekről és a török előretöréséről hírt adó tudósítások, újságok — többsége nyomdahely és nyomdásznev nélkül jelent meg.

Az újságok és alkalmi híradások gyors közreadása különösen az olyan városokban bizonyult jövedelmező vállalkozásnak, amelyek a bel- és külkereskedelem csomópontjaiba, vagy legalább útvonalába estek. Német nyelvterületen Nürnberg egyike volt a nemzetközi kereskedelem fontosabb centrumainak. Az ilyen fejlett gazdasági és kulturális központokban nemcsak a helyi lakosok vásárolták meg az újságokat, hanem a távolból érkezők is igyekeztek megszerezni a legújabb eseményekről megjelent tudósításokat. Csaknem valamennyi 16. századi nürnbergi nyomdász foglalkozott tehát újságok, röpiratok, szórakoztató olvasmányok, szenzációs híryanagok közreadásával.

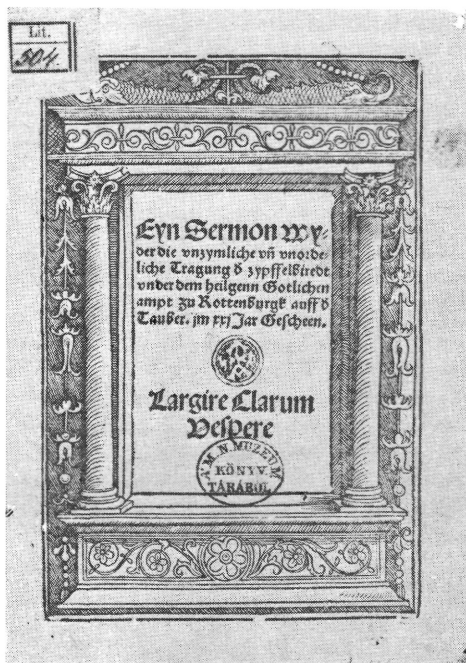
Friedrich Peypus Ulrich Pinder magánnyomdájának vezetőjeként kezdte működését, majd Pinder leányával kötött házassága után a nászajándékba kapott nyomdai felszereléssel önállósította magát. Rövid idő alatt Nürnberg legjelentősebb nyomdájává fejlesztette üzemét. Kapcsolatban állt kitűnő összeköttetésekkel rendelkező kiadókkal és saját könyvüzlete is volt. A város számos hivatalos kiadványa jelent meg sajtóján.²⁹ Minthogy sok nyomtatványa impresszum nélkül került forgalomba, a szakirodalom még hozzávetőleges számot sem közöl nyomdájá feltételezhető összterméséről. A British Library 16. századi anyagát feltáró katalógus kereken 130 kiadványát írja le.³⁰ Az Országos Széchényi Könyvtár antikva-gyűjteménye 94 Peypus-nyomtatványt foglal magába. Ez utóbbi, nem jelentéktelen könyvanyag tette lehetővé, hogy impresszum nélküli nyomtatványokban is felismerhessük a Peypus-nyomda típusait, díszeit s néhány újabb kiadványt tárjunk fel egy teljességre törekvő Peypus-bibliográfia összeállításához.

Az általunk meghatározott korai nürnbergi nyomtatványok Friedrich Peypus igénytelen kiállítású, olesó kiadványaihoz tartoznak. Művelődéstörténeti szempontból mégsem

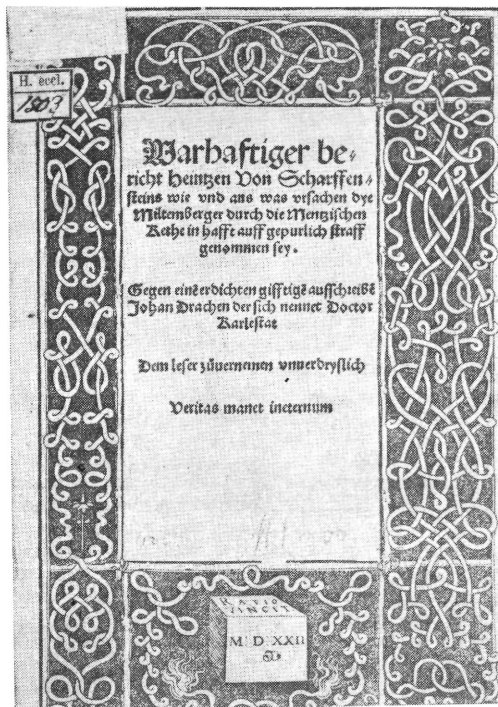
²⁸ SCHOTTENLOHER: *Flugblatt* i.m. 152—153.

²⁹ BENZING: *Buchdrucker* i.m. 333.

³⁰ *Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum*. London 1962. 1130—1131.

1. kép

2. kép

warhaftige vnd kurtze

bericht In der Summa wie es
 1590/ im Tausent fünffhundert vnd siben vnd
 zweenzigsten jar/ den. vi. tag May/ durch Kö-
 nigscher Keyserlicher/ vnd hispanischer Kö-
 niglicher Maiestet kriegsuoold/ In er-
 oberung der Stat Rom ergangen
 ist/ biß auff den xxi. tag Junij.

3. kép

4. kép

Von Gots Gnaden Job
 ans Herzog zu Sachsen/ des heiligen
 Römischen Reichs Erzmarschalck vñ
 Kurfürst/ Landgrau in doringen/ vñ
 marggrau zu meissen etc. Thun kund vnd zu wissi
 en aller meniglich/ Nach dem vñ als /die Römische
 Keyserliche Mayestet/ vnser aller gnedigster Herr /
 kurzuerdicker zeyt/ einen gemeinen Keychstag auß
 geschrieben/ Vnd Chürfürsten/ Fürste vñ Stende /
 auff den Sonntag Reminiscere nechst verschinen /zu
 Speyer ein zukomen/erfordert Dahin wir vns dan
 jert Kay. Maiesstat zu schuldigem vñ vnderthenigē
 gehorsam/ eygener person / auch versüget/ in meyn
 ung /nebe andern Chürfürste/ Fürste/ vñ Stende/ /
 in den sache so in obberütem Reise. außschreiben /
 auß gedruckt / zu handheln / dieselben zuerwegen /
 vnd zuberathschlagen / helffen.

Vnd aber/ durch etliche der gemeltem Chür
 fürsten/ Fürste vnd Stende/ des Artickuls halben
 wie von wegem / des schwebende zweyspalts / yn
 vnserm heyligē Christlichen glauben/ in mittler zeit
 eins gememen freyen vnd Christlichē Conali/ oder
 National versamlung/ fried vnd einigkeit im Reich
 zuerhalten/ auff die wege zu handeln / auch volgendes
 mit zuthun/ Keyserlicher Mayestet Stathalters /
 vnserers besondern lieben Herrn vnd Ohems/ Königs
 licher Durchleuchticheyt zu hungern vñnd Behem
 Vnd jter Keyserlicher Maiesstat verordenti Orator

5. kép

Sist auß Rom geschriben. das auff sam
 siag nach Francis/ den achten tag des
 monats Octobus vmb die eylften stund
 in der nacht sich vnuerschenlich ein solchs
 groß / vnd zu Rom vnerhöretes gewesser vnd auß
 fluß der Tiber erhaben vñ erregt hatt/ das menig
 lich in die höchsten verzweyfflung gefallen/ vnd
 gemaynt Rom würde vntergehen / vnd der jüngst
 tag were vorhanden.

Dasselbig wasser ist also gestanden biß in vier vnd
 zwanzig stund/ vnd an leütten / güttern / häusern
 vnd vihe/ grossen/ grausamen/ vnd vnergetzlichen
 schaden gethon/ Ist auff dem Campoflor eines für
 spieß hoch gestanden/ vñnd siben spannen höher/
 dann es vor zeytten bey Babst Alexanders registig
 da auch ein groß gewesser gewesen / für gefallen/
 wie das bey der Tiberpucken daselbst vermerckt
 befunden wirdt.

An der Engelpucken hat es ein grossen tayl im
 grundt zerissen/ auch sonst gemainlich andere pu
 cken zerbrochen vnd wege geführt / die mauren am
 wasser züm tayl angewoiffen / vnd ein güten tayl
 der strassen vom Pallano gegen dem wasser genz
 lich versenckt/ Etlich mülen hin weg geführt vnd zer
 stoffen/ über die techer bey Maria de Populo/ auch
 über vill andere grosse heuser / besonder über das
 Pallast/ wie man sagt / das der Cardinal Neapoli/
 tan/ vnd vornals sanct Crucis ingehabt hat/ auß

6. kép

érdektelenekek: arról tájékoztatnak, hogy sokféle információt vártak a könyvsajtóktól a reformáció korának polgárai. Sokan olvasták ezeket a nyomtatványokat és kevesen őrizték meg őket: így ma értékes ritkaságok.

*

Impresszum nélkül kiadott Peypus-nyomtatványok

1. Eyn Sermon wy// der die vnzymliche vñ vnorde// liche Tragung d' zypffelbiredt// vnder dem heilgenn Gotlichen// ampt zu Rottenburgk auff d' Tauber. jm xxj Jar Gelcheen.// [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1521.] — 4° [7] lev. (Címlapkeret.) Ant. 4585
Ugyanezt a címlapkeretet Romming: Penitentiaris-ában (Ant. 4395), a típusokat az 1515. évi Lukianos-kiadásban, illetve az 1520-ban megjelent Luther: Eyn kurtz Form-ban (Ant. 2040, Ant. 4584(3)) használta a nyomda.
2. SCHARFFENSTEIN, Heinz: Warhaftiger be// richt Heintzen Von Scharffen// fteins wie vnd aus was vrfachen dye// Miltemberger durch die Mentzilfchen// Rethe in hafft auff gepurlich ftraff// genommen sey.// Gegen einē erdichten gifftigē auffschreibē// Johan Drachen der sich nennet Doctor// Karlestat// — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1523 ?] — 4° [16] lev. (Címlapkeret.) Ant. 2378
A címlapkeret képét közli: Pflugk-Harttung, J. v.: Kunstgewerbe der Renaissance. I. Rahmen deutscher Buchtitel im 16. Jahrhundert. Stuttgart, 1909. 73. tábla. A betűtípusokat az 1520. évi Luther: Eyn kurtz Form című kiadványában (Ant. 4584 (3)) használta Peypus.
3. Warhaftige vnd kurtze// bericht In der Summa, wie es// yetzo, im Taufent Fünffhundert vnd fiben vnd// zweintzigften jar, den vj. tag May, durch Rö// milcher Keyserlicher, vnd Hispanischer Kö// niglicher Maieftet kriegßvolck, In er// oberung der Stat Rom ergangen// ift, biß auff den xxj. tag Junij.// — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1527.] — 4° [10] lev. (Címlapmetszet.) Ant. 2776. Ynt. 3131 (22)
Ugyanezzel a típusal és iniciálesorozattal jelent meg 1524-ben a G. Besler, H. Boehmer és W. Volprecht által összeállított Appellation (Ant. 10. 116).
4. Des Chur// fürftē zu Sach// ften etc. abfchied auff// ytzigen gehalten// Reychstag zu Speyrn.// Anno.// 1529. — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1529.] — 4° [4] lev. (Címlapkeret.) Ant. 3131 (34)
A címlapkeret 1520-ban Luther: Eyn kurtz Form című munkájának Peypus-kiadásában (Ant. 4584 (3)) szerepelt már, a betűtípusokat az 1522. évi Reformacion der Stat Nüremberg-ben (Ant. 587) használta a nyomda.
5. Kayferlicher Maye// ftat byde Krönung, deren// die Erft am xxij. mit einer// Eynen, die Ander am// xxiiij. Februarij mit// einer guldē Kron// zu Bononia// Im 1530. Jar// gelchehen// feyn.// — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1530.] — 4° [6] lev. Ant. 3131 (42)
Ugyanezekkel a betűtípusokkal és iniciálesorozattal készült 1522-ben a Reformacion der Stat Nüremberg (Ant. 587).
6. Warhaftige anzey// gung der graufamen, er// chröcklichen übergieffung der Tiber zu// Rom, vnd des mörs un Se-|| landt vnd Flan-|| dern, zc.|| In difem 1530. jar gefchehen.|| — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1530.] — 4° [4] lev. Gesamtkatalog der preussischen Bibliotheken, 5. 6621. Ant. 3131 (50)
Ugyanazokkal a betűkkel és iniciálesorozattal készült, mint 1524-ben a 3. tételnél említett Appellation (Ant. 10. 116).
7. Wie vnd mit was|| großer Königlicher Maie-|| ftat, herrlichayt, Sollenitet, gezierde vnd || freuden, die krönung der aller Chriftenlich-ften vñ durchleuchtigen Fürftin vñ Fraw-|| en, Frawen Leonora, yetzt gekröntē|| Königin in Franckreych (vor-|| mals vnerhört) auff den 5.|| Marcij des 31. jars|| gefchehen vnd begangen|| worden ift.|| — [Nürnberg, Friedrich Peypus, 1531.] — 4° [4] lev. Ant. 3131 (52)
Ugyanazokkal a betűkkel és iniciálesorozattal készült, mint 1524-ben a 3. tételnél említett Appellation (Ant. 10. 116).
8. Was dz wört-|| lein Sela in sich hab, || Ein kurtze meynung eines Leyen || auff ein Chriftlich vrteyl ge -|| ftellet, So man offt in|| Pfalmen hat.|| ... M. D. XXXI. — [Nürnberg, Friedrich Peypus]. — 8° [8] lev. Ant. 5990 (3)

A két nagyobb betűtípust a 3. tételnél említett Appellationban (Ant. 10.116), az iniciálesorozatot az 1526. évi Eobanus Hessus-kiadásban (Ant. 4312) használta a Peypus-nyomda.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Mikor került a könyvtárba? (A provenientia sajátosságai a Debreceni Református Kollégium régi állományának két kötetével kapcsolatban.) A szellemi hatások vizsgálata némelykor egy könyv vagy egy különösen fontos kiadás meglétét avagy hiányát használja bizonyítékkul. A példány azonosítását természetesen dolog a benne olvasható keltezett bejegyzésre alapoznunk, hisz a tulajdonbavétel, lajstromozással együtt, a korábbi századokban gyarapítási bélyegző nélkül történt, de valamilyen hivatalos eljárással kapcsolódott. A történelmi tény azonban a keltezés ellenére is lehet egészen más, noha ezt csupán vé etlenül igazolhatjuk.

A Debreceni Református Kollégium könyvtárosi bejegyzései a XVIII. század folyamán (ismereteim szerint általában 1718 óta) tartalmazzák a keltezést, az állományba kerülés módját, és a kötet hátsó kötéstáblájának belsején a jelzetet. (Korábbi gyakorlat szerint a jelzet a címlapon, majd az első kötéstáblán van.) „Liber illustrissimi Collegii Reformatorem Debrecinensis” az általában használt megnevezés. Követi sokszor az ajándékozó megnevezése, vagy más alkalomé, s szerzeményezés módjára utalással („in auctione”, „aere emtus”, „gratiarum actione acceptit”, „dono dedit”, „justo pretio” stb.). Majd a „Bibliothecarius Ordinarius” (később a „Bibliothecae Praefectus Professor”, esetleg a „senior”, vagy mindkettő) aláírása és a keltezés zárja az állományba iktatást.¹

1. Kecskeméti Máté könyvtárának egyik kötete

Így találjuk ezt azon a köteten is, amely ma a Református Theológiai Akadémia egyháztörténeti szemináriumában található, 367-es sorszámmal, a korábbi egyetemi helyiségből visszakérült egyik polc sarkában, Ortvy Tivadar kétkötetes ívrétű munkájának oltalmában.² Az előzők verzóján, a körbélyegző mellett van a leltárbélyegző, az egyháztörténet akkori professzora, ifj. Révész Imre szépvonású írásával kitöltve: „A debreczeni m. kir. tudomány egyetem egyháztörténelmi szemináriumának könyvtára 1601 ltr. sz. 1936/37.”

Az egyetemi szemináriumok kézikönyvtárát a kollégiumi anyakönyvtár állományából, nagyrészt a depositorium anyagából állították egybe. E kötetben is olvasható a ceruzás megjegyzés az előzőkén: „I., 3 dupl.”. Mindjárt mellette valamilyen duplumjegyzékre utal a „dupl. 9” jelölés (Géresi Kálmán használt két ceruzát). A címlevél alján már e századi bélyegző van: „Debreczeni Ref. Főiskola Dupl. könyvtára 265”.³ Innen került tehát a kötet a hajdani egyetemi szemináriumba, 729-es raktári jelzettel. Kövessük visszafelé a könyv útját a XVIII. századi tékajelzetek segítségével.

A negyedrét, fehér hártyakötés gerincén gubacsténtával ez van felírva: „Acta Synodi Nationalis. Dordrechtii. AA. VIII. 31”. Ez a felírás az 1781 táján készült, keltezetlen leltárjegyzékekben szereplő jelzettel megegyezik, és a hátsó kötéstáblán is olvasható, lehúzva. Ugyanott, a hátsó kötéstábla alján van a BB. XX. 17. jelzet, — ez a Budai Ézsaiás idején, 1797-től használatban volt hatkötetes katalógus, és a hozzá 1798-tól készült leltári (helyrajzi) jegyzékekkel egyezik. Itt még egy, lehúzott jelzet is olvasható, B. VI. 2.

¹ A kéziratárban megőrzött jegyzékek és leltárnaplók adataira való aprólékos hivatkozásokat mellőzöm.

² *Magyarország egyházi földleírása*. Bp. 1891. — A polc a pereme mögé visszacsúszott kötetet annyira elrejtí, hogy egy időben elveszetteknek is hitték; magam sem bukkantam rá egy ízben, mikor csak úgy emlékezetből akartam megtalálni.

³ A ceruzás bejegyzés azonban nem az első armarium és triplum jelentésű, mint vélhető, hanem a nyomtatott jegyzékre vonatkozik: *A debreczeni ref. főiskola könyvtárának többszörös példányai*. I. közlemény. Debrecen, 1867. — Mindjárt elől, a 3. tétel. Ez azt is jelenti, hogy nem volt harmadik példány, a hirdetett duplumok között pedig ez a második nem kelt el. (Egyéb adatok, a máig meglévő példányról a következő jegyzetben találhatóak.)

Ennek az idejét csupán megbecsülhetjük, mert a század 40-es éveiből, amikor így jegyzékelték, nem maradt meg a könyvtári nyilvántartás.

Ezt a hasonlítatást, egyáltalán a kötet végére lapozást mellőzhetőnek mutatja az előzéken olvasható és legelső állománybavételnek tűnő beírás: Liber I. Collegii Reform. Debrecinensis. Sign. Anno 1774. die 25 Julij. (Bíró György kézírása, akinek számos kötetben találjuk az akkori átrendezés vagy átvétel alkalmával készült beírását.)

Ugyanott azonban három másik jelzet nyomán tovább nyomozhatunk. A két ízben is felírt, aztán későbbi ellenőrzéskor lehúzott *θ. L. O. 3. Lib. 7.* jelzet az 1738-ban, Maróthi György irányításával, Jánki Péter által készített nyilvántartással egyezik. De ugyanez a jelzete az 1714-ben készült jegyzékben is. Viszont a lehúzatlan, *E. 3. 18.* jelzet a címlap nélkül megmaradt, valószínűleg 1751—1757 között használt betűrendes kötetkatalógusban használt jelzet. (Ekkor már az állományban meglévő két példány egymás mellett volt a polcon, a máig megőrzött példánnyal itt nem foglalkozom.)⁴

Olvasható ugyan a kötet címevel, hogy Liber Scholae Debrecinae, — de a keltezés biztos adata mellett az ilyen jelölés nem mindenkor kelt érdeklődést. Jóllehet, a kollégium történetéből régóta ismeretes, hogy a városi tanács a schola nostra megnevezéssel a XVI—XVII. században említette a sajátjának tartott intézményt. Attól kezdve aztán, hogy Martonfalvival gazdagodva, már nem illet az intézményre a korábban is csak gyéren használt illustre Gymnasium (noha ez sem volt akármely rang, Keckerman is ilyenben tanított), az Amplissimus Coetus birtokolta a kollégiumot könyvtárostól. Megfigyelésem szerint a XVIII. század második évtizedéig még föl-fölbukkan a Coetus és a communitas hangsúlyozása, de a Maróthi György által átrendezett könyvtár már csak azt a szabványosított megnevezést használja, amelyet e kötetből már idéztem. Teljes címe:

Acta Synodi Nationalis, . . . ordinum generalium Foederati Belgii Provinciarum, Dordrechtii habitae anno M D CXVIII et M D CXIX. Accedunt plenissima, de quinque articulis, theologorum iudicia. Dordrechtii, 1620. 4° †⁴, ††⁸—†††⁸, ††††⁸, A⁸—Z⁸, Aa⁸—Bb⁸ Cc⁶, a⁸—u⁸, x⁴, Aaa⁴—Zzz⁴, Aaaa⁴—Zzzz⁴, Aaaaa⁴—Ddddd⁴, Eeeee⁵⁺¹ = [51], 411, 326 413 pag.)

Azonban nem az eszmetörténeti és egyháztörténeti fontossága miatt választottam ezt a kötetet.

Hanem azért, mert kétségtelen bizonyítékaink vannak rá, hogy már 1631 óta az akkori könyvtárban volt ez a hivatalos kiadvány. Az előzéken, igen ritka kivételként, XVII. századi könyvtári bejegyzés is van: *Liber Scholae Debrecinae A? 1639*°. Az évszámot később igen erőteljesen kihúzták, lehet, hogy már ennél is korábbi jegyzékelésre utal, és 1629 lenne. Eligazít, hogy a kötet tulajdonosa, mint ugyanígy még egy tucatnyi másik kötetnek, amely máig megmaradt: Kecskeméti Máté. Így szokta jelezni: „Ex libris Matthaei Keczemethj”.⁵ Róla pedig hivatalos eljárás révén tudunk. A kéziratárban megőrződött, aláírás nélküli fogalmazványon ezeket írja Tóth Sámuel:

⁴ Teljesség kedvéért megjegyzem, hogy a ma D 130/a jelzetű példány is minden bizonynyal a XVII. században került a gyűjteménybe. Pedig ezen is 1774. július 25-én kelt bejegyzés olvasható. Első tulajdonosa, a címlévelel és a kötetstáblán olvasható bejegyzés szerint 1644. márc. 2-án vásárolta a németalföldi tanulmányútján. Itthon szerezte meg az, akitől a könyvtárba került: Est Andreae Szepsinij A^o 68 Die 27 April. — Tehát csak az a Szepsi András lehetett, aki 1657-ben, a Series-ben utólag írt jegyzet szerint secunda vice ingressus.

⁵ Azért ajándékozhatott a könyvtárnak 1629-ben, mert az előző évben lett debreceni tanár, ötesztendőskülföldi tanulmányútja végeztével. D 449 jelzetű kötetünk ismertetése olvasható Herepeinél (Adattár . . . III. 420.) Ő azonban az angol földön is megfordult diák adatainak nem jöhetett nyomára, mert Szabó Károly egyetlen külföldi munkáját sem ismeri, így aztán Szinyei és Zoványi sem említi.

„A tiszántúli ref. egyházkerület legrégebb jegyzőkönyvéből. . . . 2) A Kecskeméti Máté könyvtára a debreczeni főiskolának ítélteik oda.

64^{ik} lap.

1632 Március 3.

Debreczenben az esperestek s némely tekintélyesebb lelkészek összevegyülnek jelen van Szepsi Mihály abaújvári esperest is.

Végeztetett:

Kecskeméti Máté testvére Dániel a törökök segélyével maga s egy nőtestvére számára a debreczeniektől 100 forintot csikart ki, mint állítólag testvére javait. Ezen per eligazításába a Kecskeméti Máté könyvtárára nézve, a debreczeni főiskola érdekében, az egyházkerületi hatóságnak is be kellett folyni, be is folyt, és a peres ügyet elintézte.

Mindezek az egyházkerület legrégebb jegyzőkönyvének most készülõ indexébõl írják ide ki. Késõbbi idõkrõl, azt hiszem, többet szolgálhatok. Különben a régebb iskolai törvények lehetnek talán e részben különösen gyümölcsözõk.”⁶

A jegyzõkönyvben megõrzõdött adatok hiányában maga a címlevélben olvasható név nem igazítana el, mert jónéhány kötet, amelyen XVI. és XVII. századi tulajdonosok neve olvasható, hosszas vándorlás után valóban csak az elõzõ században lett része a kollégiumi gyûjteménynek. Olyan is volt, hogy a gyakori csereberék útján több ízben is más kollégium, particula diákjainak könyvei közül jutott vissza néhány évtizede a hajdan itt használt kötet. Kecskeméti Máté könyvtárának ez a darabja azonban három évszázadon át tagja volt a hasonló egyháztörténeti kiadványok sorának és ha kikerült is az anyakönyvtárból, jó segítség a könyvtártörténet ismeretlen vagy elfeledett részleteinek tisztázásában.

Az 1564. évi teljes megsemmisülés után mennyire pusztulhatott el a könyvtár az ismétlõdõ tüzvészek idején, például 1640-ben? — Kecskeméti Máté ma is meglévõ könyvei, köztük ez a kötet, azt is bizonyossá teszi, hogy nem kell az állomány teljes kieserõlõdésével számolnunk. Több-kevesebb károsodás, újabb példánnyal és késõbbi kiadással való helyettesítés dacára is érdemes továbbkutatnunk annak reményében, hogy a XVII. századból öröklött állományról a katalógusok teljes hiánya és a keltezés nélküli bejegyzések alapján képet alkothatunk.

2. Az úgylvélt legkorábbi ajándék

Szükségesnek véltem az eddigiekben, hogy a hasonlók példázására igazoljam egy kötet-rõl az állományba kerülés korai idejét, egy évszázaddal korábbit, mint amit a keltezett beírásból igazoltnak tekinthetnénk. De mindjárt azt is szükségesnek érzem, hogy egy másikról megmutassam, egynéhány évtizeddel késõbb jutott a könyvtár birtokába, mint ahogyan a korábbi gyér szakirodalom számon tartja.

Géresi Kálmán a milleniumi értesítõben a következõ mondatokkal kezdi a könyvtár történetét:

„Mint maga a debreczeni főiskola, úgy könyvtára is elsõ sorban a protestáns hívek könyv-adományaiából, részint pedig könyvek vételére adott pénz-adományokból alakult

⁶ Egyházkerületi Nagykönyvtár, Kézirattár, R 1438. — Id. Révész Imre készített magyar regesztákat az egyházkerület régi levéltári anyagához, ezt adta ki késõbb Tóth Sámuel, Révész hivatali utóda. Az itt idézett rész ugyan a DPL 1883. 33. és 42. lapjain olvasható, de láthatóan tájékoztatásul készítette valakinek ezt a kéziratot. Késõbbi könyv formában: Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez. Debrecen, 1894. (A regeszták szerzõségére, I. Révész Kálmán megjegyzéseit, PrSz 1898. 560—561. — Kiegészítése Borovszky Samu: *Tiszántúli ev. ref. papok*. [1680 elõtt ordináltak névsora] = TT 1898. 621—652. Kny. is. — ZOVÁNYI Jenõ pótlásai, fõleg az esperesek névsora, Révész szerzõségének hangoztatásával, ThSz 1926. 720—722.) — A debreceni bibliográfia ezeket a jegyzõkönyvi közléseket nem említi.

... A könyvtárunkra vonatkozó legrégebb adat Szent Bernát művei 1520-iki leydeni kiadásának példányában latin nyelven beírva található. Vétetett ugyanis ezen könyv egy jöltevőnek (a nevet nem lehet elolvasni) »hagyományából, ki könyvtárán kívül könyvek vételére pénz is hagyományozott 1592.«⁷

Ez a kötet (Divi Bernardi Abbatis Clareuallis ... opera omnia ... Repertorium ... studio atq₃ industria F. Lamberti Campestris ... nec non Laurentij Dantisceni ... Lugduni, 1620. Joannes Clein.) ma is *F 120* jelzetű, mint Géresi idején. Az általa észrevett sorok a lapszélén csonkák, a bizonytalan olvasatból ok nélkül következtette az előbb idézett megállapítást, amit azóta változatlanul utánamondtak.⁸

Van két vagy három XVI. századból eredő tulajdonosa a kötetnek, széljegyzeteik számos lapon olvashatók. Egyikük anyanyelve német volt, ezt nem csupán a kezeírásának fraktúr betűformái mutatják, hanem az előszóban egy odajegyzése. A bonum nobis cum vno oculo szavak mellé ezt írta: „besser mit einem aug.“ — A későbbi használók közül az egyik (aki a XVI. század végén a címlapra írta a jelzetet és a kötet származásáról szóló jegyzetet) meggyőződésén és érdeklődésén protestáns hatást vélhetünk. A mutatóban pótolja: „Fides sola justificat. fol. 140.“ — A 140. levelen szintén ott van a sola fides tételre utalás. — Ismét más kéztől való a fol. LXXV. szövegéhez (... missas celebrant, psalmos decantant ... archidiaconatibus impudenter hodie decertatur ... filius perditionis: demonium non modo diurnam sed et meridianum ...) fűzött kivétítés Missas p. fili, pditionis seu Antichristus. Ezekből következtetve még lehetne a debreceni kollégiumé a kötet. Még az sem lenne egészen megmagyarázhatatlan, hogy a címlevél alján ez olvasható: Sam. Szilágyi ab Ao 1739. Megvehette volna valamelyik könyvtári aukció alkalmával, hisz arra máskor is van példa, hogy a könyvtár számára vásárolt vagy ajándékozott kötetekből a professzorok megváltják maguk számára, amelyik kötet nem szükséges a könyvtár gyűjteményének.

Az előbb bemutatott, Kecskeméti Máté-féle kötettől eltérően azonban itt a legkorábbi könyvtári bejegyzés valóban az előzéken olvasható, XVIII. századi írással való: „Liber I. Collegii Reformatorum Debrecinensis“. Keltezés nincs, következtessünk tehát a téka-jelzetekből. *F. III. 15.* jelzet van az előzéken (átjavítva később *F 120*-ra), ugyancsak a hátsó kötéstáblán. Ez a jelzet nem ismétlődik erre a kötetre vonatkozóan egyik megmaradt könyvtárjegyzékben sem. A hátsó kötéstábla másik két jelzete azonban igen. A lehúzott *B. VII. 2.* jelzet az 1751–1781 táján keletkezett leltárjegyzékekben többször e kötet jelzeteként szerepel. 1798-ban aztán a *Q. VI. 26.* jelzetet kapta. Ekkor már az egyes tékákban a könyvek számozását nem kezdték minden sorban előlről, hanem folyamatosan végigszámozták az egész 20–21 sort (annyi polca volt az ekkori könyvvállványoknak), és a ceruzával rájegyzett *Q 132* jelzet az előzővel egyet jelent. Ez van a könyv gerincén is, míg majd az új épületbe átköltözött könyvtárban 1870 tájától a máig megmaradt jelzetet kapta.

Ezek értelmében tehát azt kell vélnünk, hogy a kötetet Piskárkosi Szilágyi Sámuel berni tanulmányútján vásárolta. Majd hazatérése után, 1742–43 táján odaajándékozta a kollégium könyvtárának, már mint tanár. Ezért lehetséges, hogy ugyancsak a könyvtáros deáknak az írása az előzékéről idézett bejegyzés, amelyik a Kecskeméti kötetét újra besorolta 1774-ben.

⁷ *A debreceni ev. ref. főiskola értesítői az 1894–95. iskolai évről.* 334–344. p.

⁸ BALOGH Ferenc: *A debreceni református kollégium története adattári rendszerben.* Debrecen, 1904. 13. p. VARGA Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képből.* Debrecen, 1934. I. 7. p. Ugyanő: a 2. átdolg. kiadásban, Debrecen, 1945. 38 p. Valamint mindenki, aki tőlük idézett.

A kötetet a besoroláskor, vagy nem sokkal korábban, átkötötték. A könyvkötő által megcsönkített bejegyzésből ennyi maradt meg a címlapon, a többi széljegyzet közé éke-
lődve:

Ex aere | legato Ch [—] | bi Paulin [—] | qui praeter suam Bibl [—] |
othecam etiam nu [—] | mos coë = | mundis li = | bris assi = | gnavit | Prid. Cal
| April | 1598 | Colleg | Frat [—] | Delp [—].

Tehát itt nem csupán a rosszul olvasott évszámot kell helyesbíteniünk, hanem azt is meg kell mondanunk, hogy nem lehet szó a debreceni reformátusok kollégiumáról. Hogy aztán a helységnév Delft (Delphium), vagy a Rhône torkolatánál levő Les Trois-Maries (Delphicum templum) lenne, esetleg a Delphinatus, az nem is igazán fontos szá-
munkra. Az azonban nem közömbös, hogy a legkorábbinak vélt könyvajándék jó másfél-
száz esztendővel később jutott el a debreceni könyvtárba. Az 1598-ban történt bejegy-
zéskor A. 37. jelzet is került a lap tetejére, ugyanaz a kéz írta, aki az idézett, csonka
szöveget. De ilyen típusú jelzet Debrecenben 1797 előtt nem ismeretes.

*

E vizsgálódás során tehát szegényebbek lettünk egy könyvtári ajándék korai keltével, másrészt azonban gazdagodtunk is. A Liber Scholae Debrecinae feliratú kötetekről okkal elmondhatjuk, hogy jó részük a XVII. században, még hozzá annak is az első felében került a helvét hitvallásúak diákköztársaságának birtokába. A következő évszázadban ezeket újra besorolták vagy átsorolták, a könyvtár rendezésének, illetve az egymást váltó diákkönyvtárosok átadás-átvételi eljárásának keltével. A szellemi hatások és kap-
csolatok kutatójának tanácsos megfontolnia ezeket a körülményeket és az efféle könyv-
tári gyakorlat velejáróit, ha egy-egy mű meglétével vagy hiányával kell valamit bizonyí-
tania.

FEKETE CSABA

A bécsi állami nyomda (Staatsdruckerei) román könyvkiadási tervei az 1840-es években.
(Adatok az erdélyi román könyvkiadás történetéhez). Ez a dolgozat kettős célt követ:
egyrészt be akarja mutatni, hogy az 1840-es években a Habsburg birodalom vezető kö-
rei — gazdasági szempontból — miben látták az erdélyi és a (tervezett) bécsi román
könyvkiadás jelentőségét, másrészt bővíteni akarja a reformkori erdélyi román könyv-
kiadásra és a román könyv olvasóközönségére vonatkozó ismereteinket.

Bécsben gazdasági természetű okok hívták fel a figyelmet az erdélyi román könyvki-
adásra. Az 1830-as évek végén gőzgéppel és nagyobb teljesítményű sajtókkal moderni-
zálták a bécsi állami nyomdát, de megrendelések hiányában ezt a kapacitást a nyári
hónapokban már nem tudták maradéktalanul kihasználni. Ezért a nyomda igazgató-
sága a lottóval kapcsolatos munkákat és a gimnáziumi tankönyvek kiadását akarta
biztosítani magának, ez utóbbit először csak a Lajtán túli tartományokban. Az ügy az
uralkodó elé került, aki 1845-ben Kübeckhez, az udvari kamara elnökéhez fordult, hogy
tegyen javaslatot, vajon az államkincstár nagyobb megterhelése nélkül nem lehetne-e
a birodalom „távolabbi tartományai”, vagy néhány nem katolikus felekezet számára
vallásos és iskolai könyveket kiadni.¹ Kübeck érezve az ügy politikai súlyát, véleményyt

¹ Az egész ügy összefoglalását lásd: Hofkammer Präsidial-Akten 1846 : 10262. Finanz-
archiv, Wien.

kért Metternichtől, aki szokásához híven ezt az apró mozzanatot is saját külpolitikai elképzeléseibe ágyazta, s hosszan értekezett a vállalkozás jelentőségéről. A birodalom külpolitikájának irányítását kezében tartó államkancellár tájékozottsága, illetve tájékozatlansága egyaránt említést érdemel. Annak is tanúi lehetünk, hogy a bécsi vezető körök elképzeléseiben jó néhány 18. századi beidegződés élt tovább, miközben Ausztria keleti célkitűzéseit megpróbálták újraértékelni és érvényesíteni. Míg Kübeck figyelmét elsősorban a tankönyvkiadás kötötte le, Metternich a görög-keleti egyházi könyvek kiadásának lehetőségei iránt érdeklődött, hiszen Bécsben még ekkor is sokan úgy tudták, hogy az egyházi könyvek forgalmazása az a szál, amely a Habsburg birodalom ortodox vallású alattvalóit a határon túli ortodoxiahoz köti. Az államkancellár pedig úgy tudta, hogy ilyen könyvek most már csak Balázsfalván (a görög katolikus papnevelde nyomdájában!) jelennek meg, és így a könyvellátás „a hazai kormányzatnak és többé nem Oroszországnak köszönhető.”² Ausztria keleti pozíciói erősítésének és a cári orosz befolyás visszaszorításának szándékával pártolta hát a román könyvkiadási terveket, és azok kivitelezésére ösztönözte az udvari kamarát, amely az aktaváltások eredményeit összegező javaslatában már tovább szöve s félig-meddig idézve a kancellár fenti nézeteit figyelmeztetett „a görög nem egyesült lakosság külföldtől való függésére, hogy kényszerítve van bibliáit, evangéliumait és szerkönyveit magas áron Oroszországból beszerezni.”³

Így az osztrák külpolitikai helyzetértékelés nyomán az ügy politikai jelleget is öltött. Kübeck körvonalazta az állami támogatás lehetőségeit az ortodox egyházi és iskolai könyvek kiadásában. Az egyesült kancellária viszont a nyomda nagyratörő szándékával szemben úgy foglalt állást, hogy miután a könyvkiadás általában magánvállalkozás, biztosítani kell a szerző számára a kiadó kiválasztásának szabadságát, és nem szabad sérteni az olyan érvényes privilégiumokat sem, mint például a budai Egyetemi Nyomdáé. Az uralkodói határozat — amely e vélemény nyomán született — megtiltotta az Állami Nyomda bővítését, viszont szorgalmazta a vallásos és az iskolai könyvek kiadását az ortodox lakosság számára. Miután a budai Egyetemi Nyomdának a szűkebb értelemben vett Magyarországon az ortodox vallásos és az iskolai könyvek kiadására kizárólagos privilégiuma volt, a figyelem fokozottan Erdélyre terelődött.

Bécsből ugyanis a kancelláriákon és a haditanácson keresztül az illetékes egyházi és katonai szervektől jelentéseket kértek, amelyek valóságos körképet adnak az ortodox (vallásos és iskolai) könyvkiadás problémáiról.

Erdélyből először a határőrezredekre vonatkozó jelentések futottak be és ezek a könyv-szükségletet túl csekélynek látták ahhoz, hogy a bécsi állami nyomda számára üzletet jelentsen. Annál nagyobb figyelmet keltettek Bécsben az ortodox vikárius, A. Şaguna és az ortodox iskolai felügyelő, M. Fulea jelentései s főleg a mellékelt kimutatások az erdélyi ortodox iskolák évi tankönyvszükségletéről és a könyvek áráról.⁴ Értékes adalékok ezek, hiszen mindeddig elsősorban G. Bariţnak, a brassói román lapok szerkesztőjének 1843-ban megjelent „Könyvek, olvasók” című cikkéből lehetett rekonstruálni a reformkori erdélyi román könyvfogyasztás és könyvtermelés mértékét.⁵ Az erdélyi román olvasóközönség befogadóképességének jellemzésére P. Cornea is G. Bariţot idézi, aki szerint „nálunk a legszükségesebb könyveket is éppen csak 500—1500 példányban adták ki, és 20 éven keresztül még nem is lehetett mind eladni”. Ennek egyik oka — hangoztatta a brassói román sajtó szerkesztője —, hogy a román könyv olvasóközönsége kisebb, mint

² Uo. 1846 : 3487

³ Uo. 1846 : 10262

⁴ Uo.: Şaguna jelentése és hozzá mellékelve a Closius nyomda igazgatójának kimutatása a román könyvek áráról. Fulea jelentésének lelőhelye: Uo. 1846 : 7222

⁵ G. BARIŢ: *Cărţi, cititori*. Foaie pentru minte 1843. 51. sz.

lehetne, mert az iskolában 16—20 éves életkorig csak tankönyveket olvasnak, a tanárok nem buzdítanak a klasszikus szerzők olvasására, a fordítások rosszak és a könyvek drágák.⁶ A fent említett jelentések — a tankönyvek vonatkozásában — csak részben erősítik meg G. Bariț véleményét, akinek sötétén látása, tapasztalatain kívül a román kulturális fejlődést célzó türelmetlen tenniakarásával, népművelést szorgalmazó szándékával is magyarázható. A román népoktatás kérdéseit legalaposabban ismerő ortodox iskolai felügyelő, M. Fulea szerint a nyolc legkeresettebb egyházi és iskolai használatra szánt könyvből évente 200—300 kelt el, a kimutatásában szereplő többi hatból pedig 10—50—100 példányt lehetett évente eladni;⁷ a nagyszebeni preparandum hallgatóinak, papoknak, tanítóknak és iskolásoknak.

A könyvek árának alapján (ezeket a kiadó, a nagyszebeni Closius igazgatója adta meg és Șaguna küldte fel) mélyebb bepillantást nyerhetünk a kor népoktatási viszonyaiba. Miután a korabeli egyházi iskolai jelentések szerint az 1840-es években Erdélyben a félmilliót meghaladó ortodox lakosságnak 280—290 iskolája volt, és a kimutatásokban jelzett 25—30 ezer iskolaköteles közül 8—9 ezer járt iskolába,⁸ egy iskolára 3—6 (Wiener Währung azaz) bécsi váltóforint, egy iskolalátogatóra pedig 6—11 krajcár áru könyv jutott. Ezek az adatok annyiban túloznak, hogy a Fulea féle kimutatásban szereplő valamennyi könyvet, tehát az egyházi szerkönyveket is figyelembe vettük. A kifejezet-

⁶ P. CORNEA: *Originele romantismului românesc*. Buc. 1972. 674.

⁷ Fulea jelentésének (lásd 4. j.) idevágó része: „Ex subversantibus Libris illi qui magis quaerentur, quive sub positione cathologi 1°2°4°5°6°7°10° et 11° specificati occurrunt, annuatim in circa 200. ad summum 300. exemplaria, ex reliquis autem minus quaesitis a 10. usque 50. ad summum 100 exemplaria annuatim distrahi solere”. A jelentéshez mellékelte kimutatás, amelybe a könyvek árát (bécsi váltóforintban) a Closius nyomda igazgatója szintén bejegyezte:

Catalogus

Librorum Relationi sub 8^a Aprilis 1846 Numeroque Directorale 26. Reverendissimo Domino Scholarum Normalium Inspectori Ludovico Reinisch praestitae, adnexarum 1° Libellus elementaris Nominum hungaricis et cyrilianis litteris impressus pro syllabisatione et lectione parvulum compositus. 24 x V. V. — 2° Libellus liturgicus omnes orationes sub decantatione Liturgiae lectu et cantu necessarias continens. 12 x. V. V. — 3° Libellus Normalis regulas bene legendi et orthographice scribendi, nec non varias sententias morales, et doctrinam contra substitutionem et falsas opiniones, ut et regulas sanitatis docens. 18 x V. V. — 4° Catechismus de Fide, Charitate, spe et oratione. 15 x V. V. — 5° Csaslov (Breviarium) seu liber orationes matutinas et vespertinas pro 7. septimanae diebus destinatas, ut et orationes Confessionis et Communionis, nec non orationes ad B. M. Virginem et Chronologiam 12. Mensium continens. 1 F 15 x V. V. — 6° Psalterium seu liber Psalmorum Davidis Regis et Prophetae psalmos laudatarios, gratias actorios, et spiritui corporique necessaria a Deo petitorios. 1 F 6 x V. V. — 7° Historia antiqui et Novi Testamenti. 12 x V. V. — 8° Expositio Evangeliorum et Epistolarum Dominicalium et Festivorum dierum. 35x V.V. — 9° Synopsis S. Scripturae veteris et novi foederis. 25 x V. V. — 10° Libellus moralis 4. dialogos continens, quorum primus super officiis, hominis erga semet ipsum, super parsimonia contra prodigialitatem, ignaviam et avaritiam. 2us super officiis erga alios utpote: Deum, terrae Principem, superiores et omnes homines, super ortu Caesarum, judiciorum, legum, militum, contributionum, super evitatione furti, defraudationis, falsitatis, mendacii et innanis perjurii. 3us super officiis consuetudinis, ergo domesticos et miseros. 4us super Conscientia spiritus et super Religione disserit. 24 x V. V. — 11° Libellus officiorum subditorum erga suum Monarchum. 12 x V. V. — 12° Octoich seu liber 8. tomorum super resurrectione Domini Nostri Jesus Christi pro cantu reductorum. 1 F 10 x V. V. 13° Epistolographia. 20 x V. V. — 14° Arithmetica. Budae impressa. 30 x V. V.

A felsorolt könyvek közül néhányal részletesebben foglalkozik: N. ALBU: *Istoria scolilor românești din Transilvania între 1800—1867*. Buc. 1971., O. Ghibu: *Istoria literaturii didactice românești*. Buc. 1975.

⁸ KÖVÁRY László: *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár 1847. 293.

ten iskolai használatra szánt könyvek alapján végzett számítás több mint felére csökken-ti e mutatószámok értékét. Eddig is tudtuk, de ezek az adatok csak megerősítik, hogy a katonai határőrvidéken az iskoláztatás eredményesebb volt. Rendszeresebb iskolaláto-gatást és jobb tankönyvellátást sikerült biztosítani. Az orlái határőrezred 46 ezernyi lakosára 80 iskola esett és négyezernyi iskolakötelesnek háromnegyede járt rendszeresen iskolába. Ugyanitt a főtanító 150 konvencionális forintra (azaz 375 bécsi váltóforintra) becsülte az évi tankönyvszükségletet; összesen 5 katekizmus és olvasókönyv iránti i-gényt,⁹ ami annyit jelent, hogy itt egy iskolára 4–5 forint, egy iskolásra pedig 7–8 kr. áru könyv jutott. Az összkép valóban siralmas, még a korabeli viszonyokhoz képest is. Ekkortájt egy nagyszebeni hivatalnok gyermekének iskoláztatási költségei (tandíjjal és tankönyvvel együtt) 5 bécsi váltóforintra rúgtak.¹⁰ Fulea nyilván nem túlzott, amikor azt is szóvá tette, hogy nemcsak sok tanuló, de a tanítók között is akad olyan, aki nem képes könyvet vásárolni és ezért kénytelen kéziratról tanítani. A mostoha viszonyok ellenére kitapintható a fejlődés; nemcsak a számszerű adatokból, hanem a román köny-vek bécsi kiadása körüli tárgyalásokból is. Az a tény, hogy Jósika Samu kancellár a pa-rasztság fékentartása miatt még külön javasolta „Az alattvaló kötelességei” című tan-könyv államköltségen való kiadását és szétküldését az ortodox papoknak, arra utal, hogy a kancellár feltételezte a papok olvasni tudását.¹¹ S a fejlődés jele az is, hogy az ortodox iskolahálózat már egyre előnyösebb vállalkozások lehetőségét biztosította, és a vállalkozás természetesen annál nagyobb nyereséget ígért, minél nagyobb példányszám-ban lehetett a könyvet forgalomba hozni. A bécsi nyomdai szakértő szerint 4 Nagyszeben-ben kiadott 10–50–100 példányban eladható könyv közül hármát csak akkor lehetne olcsóbban áruba bocsátani, ha nem 500, hanem 1000 példányban jelentetnék meg. A könyveket ezres példányszámban akarták kiadni, s árukat 2–25 krajcárral leszállítani.¹²

A tervből semmi sem válhatott valóra, hiába sürgette az uralkodó a tárgyalásokat, és hiába foglalkozott vele a forradalom nyomán kinevezett Pillersdorf-kormány.¹³ Mégis — tervként — jellegzetes mozzanata a birodalmi gazdaságpolitikának, külpolitikai vo-natkozásaiával együtt. Érzékelhető annak a gazdaságpolitikának az ellentmondásos jel-lege, amely elvben kölcsönös érdekeken vagy legalábbis egymásrautaltságon nyugvó egységesebb és zártabb gazdasági területté akarta tenni a Habsburg birodalmat.¹⁴ Ez a politika már nem kamerális rendszabályokkal akarta biztosítani a Lajtántúl tényleges gazdasági fölényét. Ezért Jósika Samu is (aki aktív konzervatív társaival együtt a mező-gazdasági termékek szabad kivitelében látta az osztrák iparcikk-behozatal ellensúlyát, ill. a magyar koronához tartozó országok érdekeltiségének biztosítását az öszmonarchia fenntartásában) a leghatározottabban elvetette az ortodox püspökhelyettes, Šaguna ja-vaslatát, azt, „hogy a tanítóknak szoros feleletadás alatt szigorúan meghagyattassék, a tanodákban csak a fent tisztelt cs. kir. nyomdában nyomtatott könyveket használhat-ni”.¹⁵ És Bécsben mellőzték is ezt a javaslatot.

A bécsi Állami Nyomda román könyvkiadási terveivel egyszerre játszott volna pozi-tív és negatív szerepet. Pozitívat a nép művelésében (persze csak akkor, ha eltekintünk az

⁹ Hofk. Präs. 1846 : 8798

¹⁰ MISKOLCZY Ambrus: *Adatok az erdélyi reformkori hivatalnokértelmiség életformájához.* Agrártörténeti Szemle 1977. 3–4. sz. 420.

¹¹ Hofk. Präs. 1846 : 10262

¹² Uo.

¹³ Staatsrat 1847 : 6603. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

¹⁴ Julius MISKOLCZY: *Gesamtstaatsidee und Wirtschaftspolitik in Ungarn 1790–1848.* A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar történetkutató Intézet Évkönyve. VI. évf. Bp. 1936. 188–204.; ANDICS Erzsébet: *Metternich és Magyarország.* Bp. 1975. 143–198.

¹⁵ Hofk. Präs. 1846 : 10262

oktatás haladónak egyáltalán nem nevezhető tartalmától és a pozitívumot az írni-olvasni tudás terjesztésében látjuk) és negatívát az erdélyi iparfejlődésben. Hiszen a Bécsben kiadott könyv kétségtelenül olcsóbban került volna forgalomba és így többen jutottak volna hozzá (a bécsi nyomdai szakértő szerint az erdélyihez képest valóságos díszkiadás lett volna), de az erdélyi vállalkozót megfosztotta volna egy vállalkozási lehetőségtől. Több iparág esetében ez így is történt, de a nyomdatechnika olcsósága, könnyű importja miatt az erdélyi nyomdászat — élvezve azt a védelmet, amelyet a magas szállítási költségek jelentettek — a fejlettebb területek vívmányait átvéve saját lokális fejlődésének útját járta.

MISKOLCZY AMBRUS

Klohammer János XVIII—XIX. századi geometra-hidraulika könyvtára. A Piarista Központi Könyvtár jórészt hagyatékokból gyarapszik, kisebb-nagyobb magánkönyvtárakból. Piaristákéból. Csemege a könyvtártörténészeknek és képet ad az egykori possesszorokról: Königsacker Józsefről, az első hazai kettős könyvviteli mű, a *Scriptura Duplex* szerzőjéről, a bányamérés iránt való érdeklődéséről; Horányi Elekről, a piarista irodalomlexikon szerzőjéről; Révai Miklós sokoldalú érdeklődéséről, rajzoló- és építésztehetségéről; Valero Jakabról, a szenci Collegium Oeconomicumot megnyitó, colbertista tanulmány-számba menő, hatalmas beszédéről, metallurgiai érdeklődéséről; Bajtay Antal könyvnyomdai főkig jutó, európai távlatú tudósról.¹ Ettinger Alajosról, a ma már elfeledett, de a maga korában nagynevű építészről, aki a szenci Collegium Oeconomicum Professzoriiumában csiszolta született tehetségét és lett Migazzi Kristóf váci püspök és bíboros udvari építész.²

Ezek mind többé-kevésbé polihisztorok voltak, de mindegyiknek volt egy vagy más irányban megmutatókozó szenvedélye. Csak könyveiket és műveiket lapozgatva is megismerjük egyéniségüket, életrajzuk elolvasása csak igazolja benyomásunkat. A sort folytatni lehetne még messzire. Ott van Dugonics András, Takáts Sándor, Körösi Albin . . . Vizsgálódásunk azonban csak a Collegium Oeconomicum műszaki-kameralisztikai munkásságának kutatása közben terelődött egy véletlen folytán a még nem rendezett hatalmas könyvtár alkalmazott matematikai és közelebbről hidraulikai művei felé. Csak a XVIII—XIX. század fordulóján maradunk. Az előbb említettek mind piaristák.

Van azonban nem egy olyan possesszori bejegyzés is, amely nem piarista hagyatékra mutat. A szenci Collegium Oeconomicum matematikai, közgazdasági és politikai könyveit keresgélve, ismételen találkozunk olyan művekkel, amelyeknek a címlapján „Bibliothecae Pestiensis Scholarum obtulit Joannes Klohammer Geometra” kézírás olvasható. Értékes XVIII. századi alkalmazott matematikai műveket jelez ez a bejegyzés (köztük csak néhány más tárgyt).

3 nagy matematikai kompendiumot,
10 hidraulikai és hidrotechnikai,
5 építészeti és perspektíva-elméleti szakkönyvet,

¹ II. József történelemtanára.

² WURZBACH, Constant, von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich* (Wien 1858) „Ettinger Alois, Priester des Ordens der Frommen Schulen und Architekt. in Pest 1745 + 1804. Professor der Architektur . . . Chr. Ant. Graf Migazzi . . . Bischof . . . ernannte ihn zu seinem Hofarchitekten. . . Er baute viele prächtige Kirchen und auch andere Gebäude und bildete mehrere tüchtige Baumeister.”

8 egyéb matematikai, alkalmazott matematikai,
3 magyar és világtörténelmi művet,
2 szakszótárt (architektúra és hidraulika) és
2 egyéb tárgyu,

összesen 33 művet, illetve szakkönyvet találunk 63 kötetben Klohammer-bejegyzéssel a Piarista Központi Könyvtárban, amit majd alább részletezni fogunk, a Klohammerre vonatkozó, szükséges életrajzi, műszaki és tárgyi megvilágítás után.

A pesti *Historia domus* nem tesz említést a műszaki szempontból igen értékes ajándékozás tényéről. A Piarista Könyvtár rendezése és katalogizálása most folyik. A könyvtár gyarapodási naplója is megcsonkult. Volt pedig jó katalógusa vizsgálódásunk időszakából is, hiszen az 1822. évben hivatalos vizitációt végző Rudnay Sándor dicséretben szól róla.³

Végül is ki ez a Klohammer János?⁴ Ismerve a szenci Collegium Oeconomicum diákjainak, úgy lehet, hiánytalan névsorát, azonnal feltűnik köztük ez a szokatlan hangzású név. Az Országos Levéltár és a Piarista Levéltár aztán egy eléggé bőven vázlatos, de azért éppen a hagyatékozás körülményeit fel nem táró életrajzhoz segített.

Klohammer János Bazinban született. A szenci Collegium Oeconomicum rektorának a Helytartótanáshoz kötelezően felterjesztett minősítésében (1772. aug. 13-án) 19 évesnek írják.⁵ Tehát 1753-at vehetjük születése évének. Volt egy piarista tanár öccse is; Joannes Nepom. ab Angelo Custode Franciscus Klohammer, Nobilis,⁶ és így a piarista *Rulla* adatai részben kiegészítik és igazolhatják Klohammer János geometra-hidraulika adatait. A szülők a *Rulla* szerint: Mathias Franciscus Klohammer in Legione Karoliana centurio (százados) és Theresia Weissenberg vicecolonelli filia (alezredes leánya). Fallenbüchl Zoltán közlése szerint az apa a Károlyi-lovasezredben zászlós, a Pozsony megyei nemesi felkelő ezredben furir (hadiirnök), annonae magister (élelmezési tiszt). Különben igen változatos kamarai tisztviselői hivatalokat töltött be. Volt salis contralor (ellenőr) a körmenyi sóhivatalnál, kamarai sóperceptor, Nemsován salis distractor (sókiutaló), találmánya van a hajótörések megelőzésére. Meghalt 1769. szeptember 7-én. Özvegye 100 ft nyugdíjat kap, és 5 gyermeke után (3 fiú és 2 leány) a 25, azaz 125 ft kiegészítést: összesen tehát évi 225 ft jár neki a Pozsonyi Kamarától. Fiait igyekeznek elhelyezni. Ferenc 1771-ben a piarista rendbe lépett, tudós matematikus, pályája magasra ívelt; miután a zágrábi akadémia professzora lett, a rendből átlépett a zágrábi egyházmegyébe.⁷ Meghalt 1830-ban.⁸ Az özvegy édesanya ismételten próbálkozik, hogy fiainak alapítványi helyet biztosítson. A nagycsaládú kamarai tisztviselők szívesen küldték katonai és papi pályára fiaikat. Klohammer János a magyar nemesi testőrségnél is próbálkozott — eredménytelenül. Végül is van adatunk arra, hogy a Magyar Kamara értesíti 1772. jún. 26-án Kiss Adorján szenci rektort: sorolja be Klohammer Mátyást az egyik megüresedett

³ „... ivit ad Bibliothecam quam mundam, et bene ordinatam inveniens, lectione quorumdam librorum delectatus, catalogum librorum bene confectum collaudavit.” — *Historia domus*, Pest, 1822. jún. 3.

⁴ Neve írásának változatai az iratokban: Klohammer, Klohammer, Klohammer, Klohammer.

⁵ 1774-ben 20 évesnek tüntetik fel. Tabella Informationis Alumnorum Collegii Regii Semptziensis apud Scholas Pias Pro... Triennio exhibita A—o... — Országos Levéltár, Acta Fundationalia Lad. A Fasc. 24.

⁶ *Rullae* — Piarista Levéltár.

⁷ P. L. *Rullae és Familiae* adatai, valamint HORÁNYI Elek: *Scriptores Scholarum Piarum*, (Buda 1808).

⁸ Ereje teljében: „In Districtu Literario Zagrabienisi Pro-Director D. Fr. Klohammer. . . Philos, Doctor, Matheseos purae et adplicatae Professor Publ. Ord., Bibliothecarius Academicus, Facultatis Philosophicae Senior, Librorum Revisor, et Pro-Director.” — *Schematismus Inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum. . . Pro Anno 1816.*

kamarai helyre.⁹ Itt nyilván névcsere történt, mert ettől kezdve Klohammer János szerepel a félévi rektori információkban a hat kamarai ifjú között.¹⁰ Klohammer János egyébként már az előző évben is diákja volt a szenci intézetnek, nem alapítványi helyen, hanem convictor solvens-ként (fizető konviktor).¹¹ Az információkban tisztelettudónak, fegyelmezettnek, békés magatartásúnak minősítik; tud németül, szlávul (szlovákul); r. k. ; a földmérésben jó hozzáállását dicsérik.¹² A politika nevű tantárgyban gyengébb képességű, az építészetben is; az aritmetikában és doppiában (kettős könyvvitel, scriptura duplex) szorgalmas és a közepesnél jobb, a német stílusgyakorlatban és levelezésben nem látszik éppen német anyanyelvűnek; az ökonómiában és mechanikában csekély előmenetelű. Más években az aritmetikában, földmérésben „primis proximus”, a doppiában szorgalmas, a németben „quasi nativa lingua”, írása közepes. Minősítéseit nézve: változó szorgalmú, de megbízható, a közepesnél valamivel jobb tehetségű. Az összehyomás: szolid, rendes diák. Így mutatja életpályája is: lassan, de egyenletesen és biztosan halad felfelé.

Kurzusa 1771-től 1774-ig tanult Szencen. Mihelyst végzett, úgy látszik, azonnal állást kapott a Magyar (Pozsonyi) Kamaránál. Fallenbüchl névsorában Practicantes, accessitae practicantes (gyakornokok) között mint „felvéve” szerepel már 1774-ben. Ugyanezzel a felvételi évszámmal szerepel szenci kurzustársa, Dhololuczky János is, szintén kamarai ösztöndíjas.¹³

1784 őszén történt meg II. József szándéka szerint a Helytartótanács és a Kamara Pozsonyból Budára való áttelepítése, a hivatali szerveké is, következésképpen a tisztviselőké is. Ekkor Klohammer János már a Száva folyó hidraulikai létesítményeinél mérnök—adjunktus, fizetése 365 ft.¹⁴ „Klohammer Joannes ad fluvium Savum circa Structuras Hydraulicas constitutus . . . 365 fl.” — Ugyanebben a jegyzőkönyvben a

⁹ „Reverende in Christo Pater! Ex quo in locum Juvenis Delpini, qui comparaturus non est, Mathiam Klohomer nemsovajensis Salis Distractoris Filium pro Alumno Camerali denominassemus: Hinc velit eadem Paternitas Vestra praedictum Juvenem Mathiam utpote Klohomer qua Alumnum Cameralem considerare, eundemque omnibus Beneficiis Cameralibus Alumnis caeteroquin competentibus frui facere. Posonij 26-a Junij 772” — P. L. For 0—10—mo Fasc. 2-dus. *Intimata Consilii Regii in diversis negotiis Convictus Szemtzienensis.*

¹⁰ Egy szenci kurzusba 20 hátrányos anyagi helyzetű ösztöndíjast vett fel a Helytartótanács, ill. a Magyar Kamara. Ezek közül 14 magyar nemes ifjú volt, 6 pedig magyar kamarai tisztviselő fia, függetlenül attól, hogy esetleg ezek is nemesi származásúak voltak. Segítő gesztus volt ez a rendszerint nagyvesaládú kamarai tisztviselő felé. Nem érdektelen megemlítenünk, hogy az intézmény valóban szociális célt is szolgált. Az alábbiakban majd szereplő Bittó Titusz 1769. aug. 30-i felvételi ajánlásában azt olvassuk, hogy 14 testvére volt; apja szolgabíró. Ugyanebben a felterjesztésben Sánta Ferencnek 6, Hrabovszky Antalnak 7, Csörgy Lászlónak 6 testvérét említik. Kegly Károly és Bodó János pedig árvák. Pongrácz Ignácnak 7 testvére van. De magának Klohammernek is 2 fivére és 2 nővére volt.

¹¹ *Diarium P. Hadriani Kiss: 1771. nov. 3-i bejegyzés: „Advenit Johannes Klohomer Convictor Bazinio et solvit victum pro medio anno item Instrumenta.”* — P. L. For. o—10 Fasc. 1. Nr. 9.

¹² Lásd mellékelt szép térképdolgozatának képét a cseklézi Feketevíz folyócskával, Szered—Pozsony, Szenc—Pozsony úttal, a Nagyszombat—Cseklész postaúttal, Fácánkerttel, egy darab urasági szántóval, réttel, szántóföldekkel. Szabatos mérésével, rajzolású világosságával, a betűírás cifrázatlan olvashatóságával kiemelkedik a társak hasonló témájú dolgozatai közül. — O. L. Kancelláriai térképek.

¹³ FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században.* Különnyomat a Levéltári Közlemények XLI. évfolyamából 1970.

¹⁴ Concertatio Anno 1784. 19. februarii circa Regulationem Status Personalis et Salarialis in Geometricis Hydraulicis et Architectonicis celebrata (Ez az utolsó elérhető jegyzőkönyv, a következő évekéi megsemmisültek, csak néhány mutatókönyvből szedhető adatok — O. L. Kam. Lt. Aedificalia 32 kf. 34. cs.)

Status Personalis Căailium Geometrarum sorban: „Klohommer J. titulo mercedis dietim 1 fl. . . . 365 fl.”, tehátapidjas volt. Előléptetést jelent a Status Personalis Omnium ad gremium Camerale . . . Individuorum-ban: „Modernus in Hydraulicis Klohommer J. ad Savum fluvium circa Structuras Hydraulicas constitutus Praectians . . . 365 fl. . . Futurus in Hydraulicis Klohommer J. 400 fl.”. Szenci diplomás hidraulika társai, Pongrácz Ignác és Várady Pál hasonló juttatásban részesülnek. A kimutatásban szereplő többi szenci végzettségű geometra: Quitsch Antal, Szalaky Gábor, Szüllő József, Dloholeczky János, Freüdhoffer József 2-dae Classis fizetésűek, tehát egyes munkákra szerződötett állandó geometrák.¹⁵ 1790-ben a Hajózási Osztálynál már jegyző: lakása is fel van tüntetve, mint a nevezetesebb kamarai tisztéké: előbb in Praesidio in Platea E. Consilii Nro 166, majd in Praesidio Platea Arcens. Nro 5.¹⁶ 1800-ban a Hajózási és Építési Igazgatóságon D. Joannes Klohammer adjunctus, 1807-ben ugyanaz, de „una I. Comitatus Verőczen. Tab. Jud. Assessor”, tehát Verőce megye táblabírói ülnöke.¹⁷ 1815-ben nagy változás áll be életében, „Extra Gremium . . . Departamenti Hydraulico-Aedilis”, tehát vidéken él: a bácsi kamarai kerület geometrája, egyúttal Verőce vármegyei táblabíró-ülnök. 1816-ban már a bácsi kamarai kerület igazgató-mérnöke és továbbra is táblai asszessor. Változatlanul itt működik 1825—26-ig.¹⁸ Fizetését és jövedelmeit illetőleg lehet következtetni elődje, Kiss József bácsi kamarai geometra salariumából. Kiss salarium fixuma (fix fizetése) 600 fl, ehhez kapott 130 fl lakáspénzt és 224,30 fl kiszállási díjat.¹⁹ Klohammernek mint bácsi kamarai igazgató-mérnöknek a jövedelme hozzávetőlegesen évi 1000 forint lehetett.

Eddig fellelt térképei és jegyzőkönyvei alapján Bács, Eszék, Apatin voltak működése fókuszai. Működési területe nagy, leér egészen az 1. báni határörvidékre. Ezek a térképre a Dráva folyó (1805) és a Duna (1808) egyes szakaszainak szabályozását jelzik.²⁰ Egy másik térkép témája a Száva jobb oldali mellékfolyójának, a Kulpának Szredicsko (Zágráb m.) környéki szabályozása (gátak, sarkantyúk, malom, mellékvizek, híd. Ugyanezen a lapon a gát egy keresztiszelvénye kivetítve).²¹ Hasonló témájú a Kulpa Augusztanovec-szakasza és Dagoj. Klobucharich Franc zágrábi kamarai mérnök műve; ezeket Klohammer mint igazgató-mérnök revideálta. Klohammer saját térképrajza 1818-ból a Bács megye Baracska-Dunaág egy szakasza 15 pontjáról felvett keresztiszelvény — alacsony, közepes és magas vízállás jelzésével; a közepes vízállás azonos az 1818. nov. 4-i szinttel.²²

Egyéb térképek, amelyeket beosztott adjunktusával készített: a Dráván Eszék-Felsőváros védelmére tervezett 3 hullámtörő sarkantyú terve, hossz- és keresztiszelvények, 5 hossz-szelvény 3 vízállás jelzésével. Topográfiai jellemzőik: sodrásvonalak meghúzva, szigetek, gátak sarkantyúk, Eszék és Kisdárda vázlatos alaprajza, eszéki vár, épülő híd, rév, erdő, fásor, rétfalvi dűlőt, sóhivatal, bellyei gát, faerődtírnny része.²³

A térképekhez mellékelt jegyzőkönyvek²⁴ betekintést adnak arról az óriási méretű vízszabályozási munkáról, amely Mária Terézia uralkodása alatt indult meg, és amelynek,

¹⁵ O. L. uo. — Lásd még: *Calendarium Titulare ad annum Jesu Christi MDCCCLXXXVIII Januarii*.

¹⁶ *Vetus et novum Calendarium ad annum a Nativitate Salvatoris Nostri Jesu Christi MDCCCLXXX* Budae Typis R. Universitatis.

¹⁷ *Schematismus* . . . 1807.

¹⁸ *Schematismus pro anno 1815* . . . 1825, 1826 adatai.

¹⁹ Status Personalis Omnium ad Gremium Camerale . . . Individuorum.

²⁰ O. L. — S 11 No 1650/2,3; S 11 No 1538/3.

²¹ O. L. S 12 XIII div Nr 321/1, 2. — A Klohammer-térképekre vonatkozó útbaigazításokat Bendefy László professzornak és Lakatos János levéltárosnak köszönöm.

²² O. L. S 12 Div XIII No 485.

²³ O. L. S 12 Div XIII No 523/1, 2, 3. — „sondiert und gezeichnet durch Mich. Heringh Căäl Ing. Adj.”, „Vidi Joann Klohammer Dirig. Căäl. Ing.”

²⁴ O. L. Htt. L. Dep. Commere. 64, 1819. év 2 : 141 és 1822. év 3 : 67 és 3 : 68.

mint más alkalommal látni fogjuk, milyen nagy mértékben részesei voltak a szenci Collegium Oeconomicumban végzett vízimérnökök, és amelyről némi fogalmat alkothattunk Klohammer bácsi tevékenységéből. Beszédes az a jegyzőkönyv, amelyet 1822. ápr. 29-én, máj. 20-án és 23-án az Eszéken ülésezett, több érdekelt vármegye küldötteiből álló politikai, katonai és kamarai közös bizottság készített.²⁵ Eszékről küldi Klohammer jelentését a helyi sóhivatal védelmére építendő hullámtörőről.²⁶ Apatinból keltezi Eszék-Alsóváros védelmére a Dráva jobb partján építendő hullámtörő költségvetését.²⁷

Klohammer János sokirányú, hivatalához tartozó mellékágú munkájáról változatos képet ad a Magyar Kamara Regisztraturája.²⁸ Mi már csak a nyugalomba vonulásakor kapott kitüntetését említjük, hiszen 1825-ben szerepel utoljára a Schematismusban mint bácsi igazgató-hidraula-geometra.²⁹ A Regiszter szerint a jubiláló bácsi kamarai igazgató-mérnök, Klohammer János hosszú, hűséges szolgálatáért aranyérmeket kap.³⁰ Pap fivére csak négy évvel élte túl nyugalomba vonulását, 1830-ban, 75 évesen halt meg.³¹ Klohammer geometráról már nincsenek további adataink; öccse halálakor 77 éves volt, ha megélte.³²

Csak feltételezzük, hogy nem lehettek leszármazottai, különben miért hagyta volna a pesti Piarista Könyvtárra értékes szakkönyveit? Sajnos, eddig agnoszkált 63 kötet könyvében ugyanaz a sztereotip bejegyzés: „Bibliothecae Pestiensi Scholarum Piarum obtulit Joannes Klohammer Geometra”, a pesti piarista könyvtárnak ajándékozta Klohammer János mérnök. Azt is sajnáljuk, hogy az egyébként értékes bejegyzésnek keltezése sincs. — Természetesnek tűnik az a feltevésünk, hogy leszármazottak híján és rokonszenvből is, meg bizalomból is a piaristákra hagyta értékes könyveit. Mint piarista öregdiák bizonyára rokonszenvezett is valamelyik még élő, szenci Professóriumából ismert (piarista, kamerálisztikai irányú szaktanárképző) tanárral. De érthető rokoni érzések is fűzhetők a rendhez, hiszen Ferenc öccse piarista tanár volt és zágrábi professzori kinevezéséig ismételtelen a rend pesti iskolájában tanított, sőt éveken át ő vezette a *Historia Domus Pestiensis*, 1794—1799.³³

²⁵ Mint Baranya megye küldötte jelen volt Bittó Titusz, Baranya és Verőce megyei táblai ülnök, egykori szenci diák. Klohammer mint „von der Seide der Hochlöblichen Ungarischen Hofkammer Deputierter Dirigender Cameral Ingenieur” írta alá a jegyzőkönyvet. Bittó aláírása: „Titus v. Bittó mp. der Löbl. Baranyer Gespanschaft Gericht-Stuhl Beysitzer, und der Drau-Regulation Praeses”.

²⁶ Esseg den 19 May 822. Johann Klohammer Dirig Caal. Ingen. aláírással: Gehorsamster Bericht über zu erbauenden Sporn bey der Königl. Salzämtlichen Gebäude zu Eszek.

²⁷ 1822. máj. 14.

²⁸ O. L. Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár. . . . Regisztraturája. Oeconomica/E, 1790—1847. Mutató számsorral.

²⁹ Ugyanekkor vonul nyugalomba Ferenc öccse a zágrábi akadémiáról; 1826-ban még ki van nyomtatva a neve, de már áthúzva és helyébe kézírással „Emer. Osegovich” nevét írták.

³⁰ Klohammer Johanni, jubilato Bacsieni Cäali dirigenti Geometrae, ob praestita diuturna fidelia servitia aureum numisma . . . collatum. — Kam. Reg.

³¹ HORÁNYI Elek: *Scriptores S. P.*

³² Fallenbüchl demográfiailag még nem ellenőrzött benyomása szerint a kamarai tisztviselők az átlagosnál magasabb életkort éltek meg.

³³ *Historia domus*, Pest 63. l. „Incipit Franciscus Klohammer” — Ne tévesszen meg akár Horányinál, akár a könyvtárak katalógusaiban, akár a piarista rend törzskönyveiben a Johannes Nepom. Klohammer, esetleg Johannes Nep. ab Angelo Custode Franciscus Klohammer. Szerzetesi szokás, hogy a keresztnév mellé még egy vagy két más nevet is felvesznek, és Klohammer századában használták is. A Johannes Klohammer néven katalogizált termékeny panegirikus költő és matematikai szakíró igazában Franciscus Klohammer.

Klohammer János könyvei csak részben azonosak a Collegium Oeconomicum már ismertett szakkönyveivel.³⁴ Érthető, hiszen a mohón polihisztori iskola tantárgyairól szerzett sokirányú tudásalapon már specializálódott a hidraulika és hidrotechnika felé, ahogy ezt hivatása-szolgálatára megkívánta. A Collegium Oeconomicum műszaki és általános matematikai könyvei közül csak a nagyokat, a klasszikusokat, a nélkülözhetetleneket találjuk hagyatékában. Ezek: Wolf, Chr. *Der Anfangsgründe aller Mathematischen Wissenschaften erster* (2., 3., 4., 5., 6.) *Theil* (Wien 1763) 8-vo. — Belidor: *Architectura Hydraulica . . . Aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt* (Augsburg 1764, 1766), fólió, 2 k. — Belidor: *Ingenieur — Wissenschaft bey auszuführenden Vestungs-Werken und bürgerlichen Gebäuden*, I—II. *Theil* (Nürnberg 1757—1758), 4-to. — Penther, Joh. Friedr.: *Praxis Geometriae . . . Achte Edition* (Augsburg 1776), fólió. — Penther, Joh. Friedr.: *Zugabe zur Praxi Geometriae* (Augsburg 1739), fólió, — Penther, Joh. Friedr.: *Anleitung zur Bürgerlichen Bau — Kunst Erster Theil*, (Augsburg 1726), fólió (a polgári építészeti latin, francia, olasz, német műszavainak magyarázata, *Lexicon Architectonicum*), *Zweiter Theil* (Augsburg 1764), fólió, (kő- és faépületekről 20 elképzelés, szabad vagy szabott méretekben, olesón, rízalitokkal és szárnyrészekkel, alap- és homlokzatrajzokkal, az utóbbiak ortografikusan és perspektivikusan, keresztmetszetek, tussal és színezve, végül ezek közül egy épület kivitelezése). — *Dritter Theil* (Augsburg 1767), fólió, (az építészeti igazi ismerete, értése, könnyed rajzkészség, az oszloprendeknek és részeiknek megfelelő alkalmazása), — *Vierter Theil* (Augsburg 1778), fólió (főúri rezidenciák, kastélyok, melléképületek; kápolna, könyvtár, iroda, tanácsterem, lovarda, labdaház, színház, kaszárnya, díszkapu) — Penther, Joh. Fr.: *Bau-Anschlag* (Augsburg 1765), fólió, (építési költségvetés), — Pozzo, Andrea: *Perspektivae Pictorum atque Architectorum*, I—II., bilingvis latin-német (Roma, Augsburg é. n.), Johann Boxbart rézmetszeteivel, (bemutatja az építkezéshez tartozó dolgok gyors, helyes, leleményes perspektivikus rajzát), — Bion, J. Th.: *Mathematische Lehrschule* (Wien 1773).³⁵

Gazdag magán- és szakkönyvtár Klohammeré, amelyben megvan a hatkötetes Wolf, a Belidor-féle *Architectura Hydraulica*, a sokkötetes, drága, fólió Pentherek. Amint látjuk, innen már kimaradtak a Clausberg-féle különféle aritmetikai, arbitrázs, kambiai, mérték- meg pénzszámolást tárgyaló kötetek, Darjes és Sonnenfels kamerálisztikai művei, La Porte kettős könyvviteli tankönyve, Justi politikai írásai, elmaradtak a szenci könyvjegyzékben bőségesen szereplő bányászati szakkönyvek, Chr. Wolf politikai, Corsini és Gravesande mechanikai-fizikai filozófiát sugalló művei.

Megvan azonban Belidor *Architectura militaris* (Nürnberg 1757), fólió, hiszen hadi szempontból is felelősségteljes helyen, katonai határőrvidékbe benyúló területen dolgozott.

Meglepne, ha nem tudnók okát annak, hogy a maga korában tökéletes Wolf-féle matematikák mellett miért szerepel Klohammer könyvtárában S. Le Clerc *Abhandlung von der theoretischen und praktischen Geometrie* (Augsburg 1756), 8-vo. Az ok: az ábratáblázatok alján díszítőelemként alkalmazott 44 db gyönyörű rézmetszet. Tudjuk, hogy a Collegium Oeconomicum térkép-dolgozatain milyen jelentős szerepet kaptak a kartusok és irányrózsák. Még ha valamelyik dolgozat szakmai szempontból gyengébb minőségű volt is, bizonyos, hogy a címrajzot díszítő elemek sokkal igényesebbek voltak. De nemcsak diákos játékosság volt ez a jelenség: a kor jelentős térképészei is, pl. Balla Antal,

³⁴ Vö. HEGYI Ferenc: *A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára*. Magyar Könyvszemle 1978/2.

³⁵ Adelung és a *British Museum General Catalogue of Printed Books* (London 1965) Nicolausnak írják Biont. A *Bibliotheca Krausiana* (Viennae in Austria 1751) szerint két Bion van: J. Th. Bion és Nic. Bion — bár műveik egy témakörűek.

Carpe Mihály térképein éppenséggel rajzolószenvedély látszik.³⁶ Le Clerc pedig korának kitüntetett rajzolója és rézmetszője volt. Nemcsak hogy 400 forint jövedelmet biztosított számára királya, de még a királyi tapéta-manufaktúra tanár-szakértője is volt. Építészeti, perspektívai és geometriai művei mellett élete főműve négyezer rézmetszete.³⁷ Hasonlóképpen hasznossági okok vezetik Bion, Nicolaus, ügyes matematikus, francia királyi mérnök, magyar és cseh szolgálatban tüzértiszt „... *usage des Instruments de Matématique*”, német fordításban a *Neu eröffnete mathematische Werkschule* (Nürnberg 1765), 4-to művének használatában. Ebben egy gyakorló mérnök minden vonatkozásban — használat, készítés, javítás — útbaigazítást talál a gyakorlatában előforduló összes instrumentummal kapcsolatban. Lényegében hasonló tartalmú a tüzértisztek számára B. J. Beliodortól francia nyelven írt, majd Biontól német nyelven bővített kiadásban megjelent *Neue mathematische Lehrschule* (Wien 1773), 4-to.³⁸ Az előbbi Bion-műben ráadásul egy hasznos francia-latin-német szakszótár is segíti az olvasót.

Ha már a szómagyarázatoknál tartunk, említsük meg rögtön Voch, Lucas építész-mérnök, császári akadémiai tag *Lexicon über die Hydraulik und Hydrotechnik, oder Handbuch der Kunstwörter bey dem Brunnen und Wasserbaue* (Augsburg 1774), 8-vo, c. könyvét. Ez a szakszótár már egyenesen rámutat Klohammer vízimérnöki hivatalára, szinte jelzi, mennyire más irányba vette életét, mint, mondjuk, Bodó János szenci kurzustársa, aki némi geometra-térképező gyakorlat és kísérletezés után Pozsonyban, a Helytartótanácsnál kötött ki és futott be egy igen komoly számtiszti pályát.

Voch igen termékeny szakír, főképpen a hidraulika és hidrotechnika területén. Az ő könyveinek az évszámai már majdnem egy nemzedékkel fiatalabbak; Klohammer hidraulikai munkaköre ellátásához szükséges vagy hasznos kézi- és segédkönyvek:

Voch, Lucas: *Abhandlung über den Bau der Wasserwehren von Holz und Steinen zum Besten denen jungen Malern, Steinmetzen, Maurern, Kistlern und anderen Liebhabern entworfen* (Augsburg 1779), 8-vo. Voch, Lucas: *Abhandlung der Brückenbaukunst . . .* (Augsburg 1780), 8-vo, amelyben a különféle fahidak, egyáltalán a hidak építésével kapcsolatos eljárásokra hívja fel a figyelmet. Célja a kamarai tanácsosok tájékoztatása és a fiatal mérnökök, építészek, kőművesek, kővágók és kőfaragók oktatása-nevelése . . . — Voch, Lucas műve még az *Anwendung der fünf Säulenordnungen* (Augsburg 1774), 16-o. Klohammer János vízügyi igazgatósága idején készült jegyzőkönyvek, általa ellenőrzött és alárendeltjeitől készített térképek feltárják munkája méreteit és arányait: folyók hajózhatóvá tétele, gátak emelése, sarkantyúk építése, parti épületek veszélytelenítése. Itt már messze túl van a Collegium Oeconomicum elméleti és gyakorlati ismeretein, de túl a Hajózási Osztály íróasztalán is, benne van nyakig a gyakorlatban. Könyvei címei is árulkodnak:

Schemerl, Joseph kamarai mérnök, krajnai útfelügyelő (Strassen inspektor) *Abhandlung über die Schiffbarmachung der Ströme* (Wien 1788), 8-vo, Schemerl, Joseph: *Abhandlung . . . an Flüssen und Strömen zu bauen* Wien 1782), 8-vo.

Szintén szlovén, ljubljanei, a magasra ívelő pályafutású hajózási mérnök, kitüntetett tüzériszkolai tanár, vitészségéért bárói címet kapott, aztán tragikus végű (meggyilkolták),

³⁶ A kartusok díszítése azonban sokkal régebbi hagyomány. Tekintsük csak meg NEMES Klára: *Cartographia Hungarica* (Magyar Helikon 1972) gyűjteményében Lázár deák (1528) vagy W. Lazius (1570) Magyarország-térképeit, de akár az egész facsimile-sorozatot!

³⁷ *Abhandlung von der . . . Geometrie. Aus dem Leben Herrn S. le Clercs.*

³⁸ „Von dessen Lebensumständen mir doch nichts bekannt ist” — mondja ADELUNG, J. Chr.: *Fortsetzung und Ergänzung zu Chr. J. Jöchers allgemeinen Gelehrten-lexiconban* (Leipzig 1784).

kitűnő matematikus, „Unterleutnant und Lehrer der Mathematik”,³⁹ Vega, Georg: *Vorlesungen über die Mathematik* (Wien 1784) 1—2. k., 8-vo, valamint a ljubljana akadémia fizika-professzora, Ambroschell, Antonius: *Dissertatio de centro gravitatis* (Labaci 1779), 16-o. — A felelős kamarai mérnök életének esetlegességeit és nehézségeit jelzik: Zallinger, Franz: *Abhandlung von den Überschwemmungen in Tyrol* (Innsbruck 1779), 8-vo, továbbá Trübswetter, Anton kapitány *Vorschlag bürgerliche Gebäude . . . vor Feuer zu bewahren . . . Anhang dieses bey Bauernhäusern anwendbar zu machen . . . den . . . Feuerbrünsten vorzubeugen* (Wien Kraussische Buchhandlung 1786), 8-vo és Ernst, Heinrich: *Anweisung zum praktischen Mühlenbau* (Leipzig 1805), 16-o.

Még az előző „szakkönyv-nemzedék” kötetei Klohammer könyvtárában: Brahm, Albert: *Anfangs-Gründe der Teich- und Wasser-Baukunst*, 2. kiad. (Aurich 1767) 8-vo. (Hogyan kell gátakat építeni, zsilipeket, sarkantyúkat, csatornákat és más vízi műveket létesíteni és karbantartani). — Az érdekes életpályájú Silberschlag, J. Esaias:⁴⁰ *Ausführliche Abhandlung der Hydrotechnik oder des Wasserbaues* (Leipzig 1772) 1. kötetében a folyami víziépítéssel foglalkozik (a 2. kötet nincs meg Klohammer hagyatékában).

Nem hidrológiai, hanem a legfontosabb alkalmazott matematikai ágak ismereteinek velős foglalata egy művészien tökéletes kézikönyv, „zsebkönyv”-nek mondhatnók, ha nem kvart (21,5 x 17,5 cm) alakú volna Liesganig, Josephus S. J.: *Tabulae memoriales . . .* (Viennae Austriae 1755) c. műve,⁴¹ amely aritmetikával, az egyenesek, síkok és görbék geometriájával, bányaméréssel, polgári és hadi építéssel foglalkozik, rengeteg ábrát és metszetet tartalmaz: tömör és világos fogalmazású és szerkezetű latin könyv.

A túlyomóan hidrológiai mű nem jelenti azt, hogy tulajdonosa érdeklődése nem lépte át szakmája határait. Erre az ítéletre a rendelkezésünkre álló könyvvállomány még nem jogosíthat fel. Hiszen az értékes szakkönyvek már kritikus válogatás után kerülhettek a Piarista Könyvtárba. Ennek a könyvtárnak a rendezése most folyik, a lelet még gyarapodhatik. Különben is, előkerültek olyan művek is, amelyek a fizika vagy a tudományok más ágából valók:

M. De Maillard cs. és kir. hadimérnöknek a szentpétervári cári akadémián 1783-ban pályadíjat nyert műve: *Theorie dex Machines mues par la Force de la Vapeur de l'eau* (A Vienne et a Stasbourg 1784), 8-vo. — A kertépítési romantikát szolgálja Trotzmann, Joh. Gottfried: *Kleines Ideen-Magazin für Gartenliebhaber-e* (Leipzig é. n.), 4-to (képeket, ötleteket ad kerti házak, remeteházacskáik, kunyhók, romok, pavilonok, pincszerek, patakok, díszgolyók, emlékművek létesítéséhez). — Raynal, Wilhelm Thomas francia író *Philosophische und politische Geschichte der Besitzungen und Handlung . . . in beyden Indien* (Kempten 1783), 8-vo, 10 kötetes mű.⁴² A 10. kötetben 178 lapos hatalmas „Register” van. A gyarmatosító hatalmak, gyarmataik, ezek néprajza, államformájuk, gazdasági életük politikai-kritikai tárgyalása — német fordításban, a regiszterben az érdekesebb helyeken Klohammer jelöléseivel. — Palma, Franciscus Carolus: *Notitia Rerum Hungaricarum* 1—3 k.,⁴³ Nagyszombatban jelent meg 1775-ben; habsburgista szellemű magyar

³⁹ A Pallas Nagy Lexikona.

⁴⁰ Építészeti tanácsos, pap, kiváló prédikátor, reáliskolai igazgató, pedagógiai és pszichológiai író, az alkalmazott matematika neves művelője. — MEUSEL, J. G.: *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller*, 1—15 Bd (Leipzig 1802—1813)

⁴¹ Pallas: Grác 1719, Lwów 1799. Változatos életű: hitszónok, matematikatanár, a bécsi csillagászati obszervatórium igazgatója. Nagy, de nem hibátlan életműve az ausztriai és magyarországi fokmérése.

⁴² Pallas: † 1796, plébános, filozófus, lapszerkesztő, felfüggesztve, száműzve. Műve: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans de deux Indes* (Nantes 1771).

⁴³* Rózshegyen 1735-ben, bécsi udvari káplán, heraldikus — HORÁNYI Elek: *Memoria Hungarorum* (Pozsony 1777).

történelmet ad a királyok sorrendjében.⁴⁴ — A francia forradalom Papon abbétól megírt történelme német fordításban szintén megvan Klohammer könyvei közt: *Vollständige Geschichte der französischen Revolution* (Pest 1820), 8-vo, 8. k.⁴⁵ — Az eddig lelt Klohammer-könyvek sorát egy jelentéktelennel zárjuk le — csak a teljesség kedvéért. Ismeretlen szerzőtől: *Der subalterne Officier oder Unterricht für Officiere* (Prag 1783).

A fennmaradt könyvvállomány nem nagy, de értékes: 33 mű 63 kötetben. Túlnyomó részük német nyelvű, csak 3 latin, 1 francia és 1 bilingvis német-latin van köztük. A drága műszaki, rézmetszetekkel gazdagon illusztrált könyvek kivétel nélkül barna bőrkötésűek. A kisebb értékűek (pl. Schemerl) kéregpapír borításúak; ilyen a történelmiek között a Papon-sorozat. Úgy látszik, Klohammer nagyság szerint is számozta könyveit (az előző bőrtábla jobb felső sarkában 2 cm² nagyságú, fehér ragasztott laposka kézírásos, nagyalakú számokkal). Míg a fólió Belidor-Hydraulika az „1” etikettet kapta, a kvart Liesganig már „8” számozású, az oktáv Le Clerc meg már az „50”-et kapja. A szép barna bőrkötésűek részben aranyozottak.

Ime egy könyvtár. Klohammer János hidraulika-geometra könyvtára, vagy inkább könyvtártöröredéke, de mint minden magánkönyvtár, ez is tükrözi tulajdonosának egyéniségét: élete körülményei, tanulmányai, hidraulika-munkássága összefonódnak a könyvek beszerzésével és végül — sorsukkal is: reméljük, megbecsült helyen vannak a Piarista Központi Könyvtárban.

HEGYI FERENC

A kecskeméti könyvtár és múzeum önállósulásának története egy Móra-level tükrében.

Amíg a kecskeméti Szilády-nyomdáról monografikus feldolgozás készült¹ és a kisebb nyomdákról is van használható összeállítás,² addig a város kulturális életében oly nagy szerepet játszó könyvtár és múzeum³ történetéről alig tudunk valamit. Ezért kell hálásan fogadnunk minden kis adatot.

Az alábbiakban a könyvtár és a múzeum önállósulásának kérdéséhez kívánunk néhány vonással hozzájárulni. A könyvtár alapításának gondolata — mint oly sok más — Kada Elek polgármestersége idején, 1897-ben merült fel.⁴ A „Könyvtári Bizottság” Szilády Károlyt bízta meg a könyvtár ügyeinek intézésével. A bizottsági tagok néhány hét alatt rendezték a levéltárban összegyűlt 3—4000 kötetnyi anyagot, s annak az új városháza földszinti galériás termében biztosítottak helyet. A könyvtár azonban még 1910-ben sem vált gyakorlatilag közkönyvtárrá.⁵ Az áldatlan állapotnak maga a tanács igyekezett véget vetni, s 1911-ben a könyvtár és múzeum céljára szolgáló épület felépítését határozta el. Az építkezés fedezésére 690 000 koronáért a Baracs pusztát adta el a város.

⁴⁴ A 3. kötetben Mária Teréziáról szólva, megemlíti Eszterházy Ferenc főkancellárt: „Illi Szenczinii Convictum et correctionis domum, Dallossini Orpanorum contubernium debemus”.

⁴⁵ A Petrik-bibliográfia a mű eredeti francia címén kívül semmit sem közöl: *Histoire de la révolution de France* 1—6, (Paris 1815).

¹ JOÓS Ferenc—FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna: *Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája*. Kecskemét, 1959.

² HELTAI Nándor: *A nyomtatott betű útja Kecskeméten*. Kecskemét, 1958. (Kiskunság Kiskönyvtára, 4 szám.)

³ SZABÓ Kálmán: *Kecskemét th. város múzeuma*. H. é. n.

⁴ DR. VÁRY István: *Kada Elek*. Kecskemét egykori író-polgármestere. Kiskunság, 1959. 70—72.

⁵ HELTAI Nándor: *A kecskeméti könyvtár történetéből*. Magy. Könyvszle. 1958. 103—106.

A pusztá néhány évvel ezelőtt „már eredetileg is azon célból vásároltatott meg, mivel a 320 000 korona vételár igen jutányos volt s remény volt arra, hogy néhány év lefolyta után jelentékeny nyereséggel eladható lesz . . . a vételár az új városi kórház s a pusztá eladása folytán elért nyereségből 150 000 korona a városi múzeum és könyvtár helyisége felépítésének költségeire fordíttassék.”⁶ Az 1911. évi május 31-én tartott közgyűlés a javaslatot jóváhagyta és az átadás-fizetés feltételeit meghatározta. A jegyzőkönyv nyomtatékosan hangsúlyozta: „Elhatározta továbbá a th. bizottsági közgyűlés, hogy ezen pusztá vételára mint gyümölcsöző befektetés az új városi közkórház építésére, illetve a pusztán elért nyereségből 150 000 azaz Egyszázötvenezer korona a városi múzeum és könyvtár helyiségeinek felépítésére fordíttassék.”⁷

A következő év elején (1912) már a könyvtárőri állás szervezésére tett javaslatot a városi tanács a közgyűlésnek. Érdemes ezt a terjedelmesebb javaslatot teljes egészében közölni, mert a maga hivatalnoki tárgyilagosságával mindennél jobb és világosabb keresztmetszetét adja a könyvtár helyzetének:

„Múzeumi- és könyvtárőri állás szervezése iránt a városi tanács javaslata 9637 sz. a. A városi könyvtár- és múzeumhoz a th. bizottsági közgyűlés a városi tanács javaslatához képest ezenel egy múzeum- és könyvtárőri állás szervezését határozta el, mert maga a múzeum és könyvtár jelenlegi fejlettsége és folytonos fejlődése mellett a múzeum és könyvtár igazgató (főlevéltárnok) a levéltárnoki teendőket is végezni lévén kénytelen, egymaga e gyűjtemények gyarapításával és rendezésével járó teendőket annál kevésbé [sic] képes ellátni, mivel a gyűjtemények jelenleg a városháza különböző emeletein, több helyiségben vannak szétszórva, sőt azok egy része más épületben levő raktárban van elhelyezve. A levéltárnok pedig, mint tb. rendőrkapitány, évek óta a rendőrkapitányi teendők végzésére áthelyezve és onnan a rendőrkapitánysági ügyek ellátásában beálló nagyobb akadály nélkül mindaddig el nem vonható, míg a szervezett II. osztályú rendőrkapitányi állás a szervezés belügyminiszteri jóváhagyása alapján betölthető nem lesz. Az esetben pedig, ha a szervezett II. oszt. rendőrkapitányi állás betöltetik, mivel előre látható, hogy időközben a múzeum és könyvtár új épülete elkészül és a gyűjtemények kezelésével lesznek oda helyeztetnek át [sic], a múzeum és könyvtár igazgató, valamint a múzeum és könyvtár őr e külön épületben e gyűjtemények kezelésével lesznek elfoglalva és így a levéltárnoki teendők ellátása kizárólag a levéltárnokra fog hárulni.

Ehhez képest a th. b. közgyűlése a múzeum és könyvtárőri állást a következőképp szervezi:

Elhatározta, hogy a múzeum és a könyvtárőri állás szervezése folytán előálló kiadások fedezésére azon 150.000 kor. tőkének kamatai fordíttassanak, mely tőkét már a 180/kgy. 1911. sz. a hozott és a m. kir. belügyminiszter úr által 114584/III-D 1911. sz. alatt jóváhagyott határozatával a múzeum és könyvtár épület építésére Baracs pusztá vételárából átengedett, a jövő évtől kezdve ezen állás javadalmazása tekintetében a köz költségvetésben fog, egyelőre az említett kamatok felhasználásával, gondoskodni.

A múzeum és könyvtárőr kötelessége a múzeummal kapcsolatos összes teendők végzése és a könyvtári ügyekben a múzeum és könyvtár igazgatónak (főlevéltárnok) való segédkezés, ezen kívül szükség esetén a múzeum és könyvtár igazgató helyettesítése annak összes teendőiben. Ez állásra alkalmazandókkal szemben megkívánt képesítés a bölcsészeti főiskolai tanfolyam elvégzése és a szakvizsga letétele, vagy a jogi főiskolai tanfolyamok elvégzése és a jog- vagy államjogtudományi államvizsga letétele, oly módon, hogy az említett vizsgálatok valamelyikének letételére alkalmazandó személynek szükség esetén az alkalmazástól számítva legfeljebb egy évi halasztás engedhető. Elengedhetetlen feltétele azonban az alkalmazásnak hasonló intézménynél szerzett legalább egy évi gyakorlat igazolása.

A múzeum és könyvtárőr közvetlen felettese a múzeum és könyvtár igazgató, fegyelmi tekintetben pedig reánézve az 1886. évi XXIII: tc. rendelkezései alkalmazandók. Ezen állást életfogytiglani hatállyal ép úgy, mint a külön intézménynél szervezett több

⁶ Közgyűlési jegyzőkönyv 142/1911. Kecskeméti Állami Levéltár (Ezentúl: Kgy. jkv.)

⁷ Kgy. jkv. 180/1911.

tisztviselői állást, a városi tanács választás útján tölti be, köteles azonban a választás megejtése előtt a pályázókra nézve a múzeumok és a könyvtárak országos főfelügyelő-ségének véleményét kikérni.

A múzeum- és könyvtárőr illetmények tekintetében a tisztviselők és egyéb alkalmazottak illetményéről szóló 31851/1910. sz. pótszabályrendelethez csatolt függelék B. táblázatában említett osztályon kívül helyezett tisztviselők és más alkalmazottak közé soroztatik és épügy, mint a gazdasági intéző és népiskolai felügyelő igazgató, 2900 kor. törzsfizetéssel, kétszer ismétlődő 200 koronás ötödéves korpótlékkal, továbbá 200 korona lakáspénzzel javadalmaztatik.

E határozat az 1886 évi XII. tc. 7 és a 8§-ai értelmében, figyelemmel az 1901 évi XX tc. rendelkezéseire is 15 napi kifüggesztés útján kihirdetendő és a határidő letelte után a netalán beérkező fellebbezésekkel együtt a m. kir. belügyminiszter úrhoz jóváhagyás végett felterjesztetendő.

Miről a m. kir. belügyminiszter úrhoz a 15 napi kihirdetési határidő lejártá után az összes ügyiratok és a netalán beérkező fellebbezések csatolása mellett felterjesztés intézendő.⁸

A kérdés formai (jogi) része ezzel elintézészt nyert, hiányzott azonban az a gyakorlati tapasztalat, amely a munka megindulásához feltétlenül kellett. Segítséget Móra Ferenc-től kértek.⁹ A múzeumi segédőrt, Szabó Kálmánt, személyesen küldték át Szegedre, aki azonban Mórát nem találta odahaza. Móra ezért hosszú levélben válaszolt:¹⁰

„Igen tisztelt Igazgató Úr!¹¹

Tegnap érkezvén haza a Tömörkény váratlan elutazása miatt megszakított szabadságról, csak most veszem kézhez Szabó¹² barátom szíves sorait, melyekben érkezését jelenti s most veszem a hírt, hogy már itt is járt.

Nagyon sajnálom, hogy itthon nem lehettem, nemcsak kedves földim miatt,¹³ hanem az ügy érdekében is: élő szóval tán rövidebben és többet mondhattam volna, vagy legalább a Tömörkényen át hozzám jutott kérdést jobban megérthettem volna. Megpróbálok azonban így is feleletet adni rá.

A könyv olvasásnak a mi olvasótermünkben — s azt hiszem, másutt is — épen úgy meg vannak a divatjai, akár a nyakkendőnek vagy a kalapnak. Természetesen nem szakembereket és szakkönyveket értek, hanem az átlag-publikum olvasnivalóit. Például van egy Monte-Christo-fordításunk a hetvenes évekből. Huszonöt év óta senki nem nyúlt hozzá a könyvtárban. A múlt évben, hogy az Új Idők divatba hozta, elő kellett keresni s még öt példányt¹⁴ beszerezni belőle, hogy eleget bírjunk tenni a publikumnak. Volt nap, hogy harminc ember egyszerre olvasott a könyvtárban Monte-Christot. Összesen háromszázhusz kézben fordult meg a regény.

⁸ Kgy. jkv. 88/1912.

⁹ Jól érzékelteti ez az adat, hogy Móra Ferencet már irodalmi befutása előtt is jól ismerték az Alföldön. Könyvtári működéséről ez ideig kevés szó esett a szakirodalomban. BÓDAY Pál: *A könyvtáros Móra Ferenc*. Szeged, 1954. (Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 17.) — KŐHEGYI Mihály: *Két könyvtártörténeti vonatkozású Móra-levél*. = Magy. Könyvszle. 1963. 258—259. — TROGMAJER Ottóné: *Szeged könyvtárai a dualizmus alatt (1867—1911)*. Szakdolgozat, kézirat.

¹⁰ Móra e tárgyban írott leveléből három ízben közölt azonos részleteket Heltai Nándor. Közléséből azonban a levél elejéről kettő, végéről egy, közepéről pedig a könyvtártörténeti szempontból igen fontos, statisztikát tartalmazó bekezdés hiányzik. A levélrészletek az alábbi helyeken jelentek meg: HEBENSTREIT [HELTAI] Nándor: *Móra Ferenc levele a kecskeméti könyvtárhoz*. = A Könyvtáros 1957. 527., ezenkívül cikkünk 2. és 5. jegyzetében idézett munkáiban.

¹¹ A levélborítékon a címzés is megtalálható:

Nagy.

dr. Szilády Károly úrnak

könyvtár és múzeumigazgató

Kecskemét

Városi Múzeum

¹² Dr. Szabó Kálmán muzeológus.

¹³ Mindketten kiskunfélegyháziak.

¹⁴ Kurzívált szövegrészek az eredetiben aláhúzva.

Az öreg Dumas kapósságára való tekintettel, mikor a *Három testőr*¹⁴ magyar fordítása megjelent tavaly, mindjárt két példányt vettünk belőle egyszerre. Rajtam kívül egyiket se nyitotta ki máig senki. Persze, ennek nem csinált reklámot az Új Idők.

Néha azonban a reklám sem használ semmit. Például a mi publikumunk az új magyar irodalmat se versben, se prózában nem veszi be, akárhogy pufog a nagy dob. Ady, mikor leghíresebb volt, ment egy-két hónapig, — utolsó kötetei már fölvágtatlanul kerültek az észre nem vevés nagy mészögdrébe. Még Molnár Ferencet is csak elvéve keresi valaki. Ellenben Jókaink három kiadásban forog közkézen s nyilván szerzünk be még egyet. Nincs nap nyolc óra óta, mióta őrzöm a könyvtárat, hogy Jókai kézben ne lenne. Utána jön Mikszáth, utána, akármilyen hihetetlen, Eötvös József s csak aztán Hercegh Ferenc és Gárdonyi, meg Rákosi Viktor egy-két kötete. Nálunk természetesen Tömörkény is az olvasottabb írók közé tartozik.

Komoly munkákban a Műveltség Könyvtára vezet, de csak két kötete: az Ember és a Technika vívmányai, ezekből jó, ha több példány van, — a többi kötetek iránt nem érdeklődik senki. Ellenben szociológiai munkák elég keresettek.

Természetesen sok fordul meg azon, kik az olvasók. Tájékoztatásul itt közlöm az 1911-es statisztikánkat. Volt 13.218 olvasónk 15.790 könyvvel. Ezeknek több, mint 50%-a, 7.561 olvasó: deák, VI. középiskolai osztálytól fölfelé. Utánuk legtöbb a nőolvasónk: 654, (tanítónők leginkább, intelligens nők általában) és a magántisztviselők (érdekes, hogy a szociológiai munkákat leginkább ezek olvassák.) Iparos alig van (legfőjebb télen melegszik idebent egy-egy facér segéd), földműves a könyvtár főnállása óta se volt tíz.

Azt hiszem, Kecskeméten is nagyjában így fog kialakulni az olvasóközönség. Sok függ attól is, hogy tudja az embereket becsalogatni a könyvtár, a lehető legkevesebb copffel s a lehető legtöbb udvariassággal, nem megnehezítvén, hanem minél kényelmesebbé tevén az olvasást. Nálunk, sajnos, nem a legliberálisabb a rendszer, kissé korlátozva van az olvasó a nézegetésben, a válogatásban s nekem nincs módom ezen változtatni. Gondolom s úgy is tudom, ez: *magyar szisztéma*¹⁴ szerte az országhban.

Egyet minden esetre ajánlok Igazgató úr szíves figyelmébe: mentől több heraldikai és genealógiai munkát méltóztatásuk beszerezni s minél hozzáférhetőbbé tenni: ebben a demokrata világban nincs azoknál kapósabb könyv.

Nagyon örülnék, ha apró-cseprő, de tapasztalati megjegyzéseimmel bármi keveset is használhatnék az uraknak, a kik közül Szabót szívesen köszöntöm, Igazgató úrnak vagyok alázatos szolgálója és tisztelő híve

Szeged, 1912 július 27.

Móra Ferenc
könyvtáros¹⁵

NB. Szakdíjnokunk is szabadságon van, — azért gyótröm az urakat ezzel a cudar írásommal.¹⁶

A két intézmény további sorsát más alkalommal kísérjük nyomon.

KÓHEGYI MIHÁLY

Adalék a hódmezővásárhelyi birtokos parasztság olvasási gyakorlatához (1914—1915). A Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület, mely a város és kiterjedt tanyavilága kisbirtokos parasztjait tömörítette, könyvtárának katalógusát az 1900-as évek elején nyomtatásban is megjelentette.¹ Címlapján e jegyzéknek ez áll: *A Hódmező—Vásárhelyi Gazdasági Egyesület könyvjegyzéke. Igazoló könyv . . . egyleti tag részére.* A kiadás éve nincs föltüntetve rajta, de a címlapról kiderül, hogy a helyi „Részvény-Nyomda” állította elő. Maga a

¹⁵ Kecskeméti Áll. Levéltár. Híres emberek levelei 60. szám.

¹⁶ Ez a sor a levél hosszanti üres sávjára van beszorítva.

¹ Vö.: HAJDÚ Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak. 1827—1944.* Szeged, 1977. 163—164. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 20.)

katalógus rendkívül egyszerű szerkezetű. A 2235 tételt (címet) tartalmazó jegyzék első része a „Szépirodalmi rész”; ez három kiemelt szerző (Jókai Mór, Jósika Miklós és Beniczky Bajza Lenke) 459 kötete után kb. másfél ezer kötet címét adja betűrendben — s igen hevenyészett címléírásban. Ezt a tulajdonképpeni fő részt a „Gazdasági rész” követi, majd az „Ajándékok”; az előbbi kb. 300, az utóbbi mindössze 18 kötettel. Mind a címek leírása, mind a szerkezet kialakítása félreérthetetlenül mutatja: a katalógus névtelenségben maradt összeállítója nem volt szakképzett könyvtáros.

E 62 lapos füzet utolsó tíz lapja azonban tulajdonképpen nem is „könyvjegyzék”, hanem előnyomtatott kölcsönzési „könyvecske”, a mai kölcsönzési jegy hozzávetőleges megfelelője. Főkönyvi lapszám; Sorszám; A kivitt könyvek [tétel] számai; Összes darab; A kivitel ideje; Behozatal ideje; Észrevételek — ezek a rovatai. A kölcsönzőnek, aki igénybe akarta venni az Egyesület könyvtárát, e rovatokba kellett bejegyeztetnie a kölcsön venni szándékozott könyvek adatait: a történész számára tehát egy ilyen könyvjegyzék nemcsak katalógus, de egyben forrásértékű olvasmányjegyzék is. A „használt” példányok ugyanis pontos fölvilágosítással szolgálnak a könyvjegyzék tulajdonosának kölcsönzéseiről, olvasásairól.

E sajátos és a paraszti olvasás története szempontjából különösen becses „olvasmányjegyzékből” egy példány e sorok írójának birtokában van; 1978 nyarán a szegedi antikvárium árulta — négy forintért. E példányt, mint a tintával kitöltött címlapról leolvasható, 1914. december 16-án állították ki Égető Péter „egyleti tag részére”. Égetőről, sajnos, semmi közelebbit nem tudunk, csak az a valószínű, hogy — miként az egylet tagságának majdnem egésze — ő is parasztember volt, s ha — esetleg — nem is a parasztság alsó rétegéhez tartozott, a fizikai munkától nem szakadt el. „Igazoló könyve” 53. lapja szerint 1914. dec. 16. és 1915. május 24. között 11 alkalommal összesen huszonnyolc könyvet vett kölcsön, — némelyiket többször is. Jegyzékében e kölcsönzésekről a következő bejegyzések találhatók:

Főkönyvi lapszám	Sorszám	A kivitt könyvek számai	Összesen darab	A kivitel ideje	Behozatal ideje
82.	19	61, 303, 294–295.	4	XII/16	XII/30
85.	5	294–295, 890, 833.	4	XII/30	I/13
87.	5	833, 425, 2571, 2598.	4	I/13	I/27
89.	1	833, 888, 889, 376a.	5	I/27	II/10
91.	15	889, 32, 33, 375.	4	II/10	II/19
92.	20	32–33, 381, 2427, 2408–2409.	6	II/19	III/3
95.	2	2427, 834–835, 355, 356, 178–179.	7	III/3	III/17
96.	24	834–835, 442–443, 449.	5	III/17	III/31
98.	19	834–835, 449.	3	III/31	IV/18
100.	6	894–895, 347, 345.	4	IV/18	V/9
102.	15	379–380, 452, 454.	4	V/9	V/24

E táblázat első két rovata nem különösebben érdekes számunkra, a többi azonban annál inkább. A harmadik rovatban (*A kivitt könyvek számai*) felsorolt számok ugyanis a katalógus tételeire utalnak s egy-egy konkrét könyvet jelölnek. Ezt tudva, e számok ismeretében rekonstruálható Égető Péter könyvkölcsönzéseinek menetrendje, mely — most már könyvcímekre lefordítva a számokat — így alakult:

1914. dec. 16.: Jókai Mór: Egész az északi pólusig; Jósika Miklós: Csehek Magyarországon (2 köt.); Jósika Miklós: Zrínyi, a költő I—II.

1914. dec. 30.: Jósika Miklós: Zrínyi, a költő I—II.; Flammarion: Stella; Br. Eötvös József: Karthausi.

1915. jan. 13.: Br. Eötvös József: Karthausi; Beniczkyné Bajza Lenke: Ősi erény; valamint a 2571, ill. 2598. tételszámú, a katalógusban még nem szereplő könyvek.

1915. jan. 27.: Br. Eötvös József: Karthausi; Flammarion: A világ vége; és a 376a tételszámú könyv, amely valószínűleg Beniczkyné Bajza Lenke valamelyik utóbb „beszerzett” könyve lehetett (a 376. számú mű Beniczkyné műve).

1915. febr. 10.: Flammarion: A világ vége; Jókai Mór: Névtelen vár (2 köt.).

1915. febr. 19.: Jókai Mór: Névtelen vár; Beniczkyné Bajza Lenke: Megkéssett fecske; és a 2427, 2408, 2409. tételszámú, a katalógusba még föl nem vett könyvek.

1915. márc. 3.: A 2427. tételszámú, a katalógusból hiányzó könyv; Br. Eötvös József: Falu jegyzője; Beniczkyné Bajza Lenke: Előítélet és felvilágosultság (3 kötetből az első kettő); Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon.

1915. márc. 17.: Br. Eötvös József: Falu jegyzője; Beniczkyné Bajza Lenke: Szem és száj; Beniczkyné Bajza Lenke: Hanna.

1915. márc. 31.: Br. Eötvös József: Falu jegyzője; Beniczkyné Bajza Lenke: Hanna.

1915. ápr. 18.: Filon: Ibolya; Feszti Árpád: Az én parasztjaim; Beniczkyné Bajza Lenke: Delila; Beniczkyné Bajza Lenke: Zsebkendő és legyező.

1915. máj. 9.: Beniczkyné Bajza Lenke: Szóke mint a búza; Beniczkyné Bajza Lenke: Zárt ajtók; Beniczkyné Bajza Lenke: Méta.

E lista tanúsága szerint Égető Péter néhány könyvet többször is kikölcsönözött. Jósika Zrínyi, a költő. Flammarion *A világ vége* című művét és a 2427. tételszámú könyvet kétszer-kétszer, Eötvös *Karthausi*-jét pedig háromszor is hazavitte. Önkéntelenül fölvetődik ezért a kérdés: ennyire tetszettek volna neki e művek, vagy valami más oka volt az ismételt kölcsönözéseknek? A válasz, úgy hisszük, az utóbbi. Minden valószínűség szerint ugyanis arról lehetett szó, hogy Égető az olvasási idő (két hét) alatt nem birkózott meg e könyvekkel s így, ha olvasásukat be akarta fejezni, a kölcsönzési szabálynak megfelelően ismételten ki kellett vennie azokat.²

Égető Péter azonban, könyvjegyzékéből félreérthetetlenül kiderül, nemcsak ezeket a könyveket szerette volna elolvasni. A könyvjegyzék jónéhány tétele ugyanis fekete tintával (egy-két helyen: ceruzával) meg van jelölve. Jókai Mór művei közül a 16. (*Népvilág*), a 24. (*Új földesúr*), a 28. (*Mire megvénülünk*), az 53–54. (*Jövő század regénye*), a 83–84. (*Fráter György*), a 86. (*Cigánybáró. Minden poklokon keresztül*), a 89. (*Sárga rózsza. A káró. A három királyok csillaga*), a 103. (*Öreg ember nem vénember*), a 116. (*Egy az Isten*), a 140. (*Maglay-család*), a 245. (*Új földesúr*), a 246. (*Népvilág*), a 253. (*Törökvilág Magyarországon*), a 273. (*Új földesúr*) tétel jelölt. De meg van jelölve a 315. tétel is (Jósika Miklós: *Abafi*), valamint a 349. (Beniczkyné: *Tavaszi és szerelem*), a 371. (Beniczkyné: *Nyoma vesztett*), a 414–415. (Beniczkyné: *Aranykigyó*), a 487. (Arany János: *Toldi*), a 488. (Arany János: *Toldi szerelme*), és a 972–973. (Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*) is. Kétségtelen: Égető ezeket a könyveket is ki akarta kölcsönözni, el akarta olvasni. Csak nem jutott hozzájuk, mert vagy elvesztek, vagy — s ez valószínűbb — más olvasta őket. Sőt valószínű, hogy elsősorban ezek a művek foglalkoztatták.

A kikölcsönözött, ill. kölcsönzésre kiszemelt könyvek eme jegyzékeiből néhány óvatos következtetés is levonható — érvényét, persze, nem szabad kiterjesztenünk a hódmezővásárhelyi parasztság egészére. Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy az olvasmányok, ill. potenciális olvasmányok között Beniczkyné és Jókai művei utcahosszal vezetnek. Égető Beniczkynétől 11 művet kölcsönözött s további négyet kiszemelt magának. Jókaitól háromat olvasott, de igen sokat megjelölt. Úgy tűnik, minden egyéb mű csak mellékesként került a kikölcsönözöttek közé. Figyelemre méltó az is, hogy Égető alig-alig tudott Jókait kölcsönözni — minden bizonnyal ugyanis azok éppen más olvasóknál voltak. E jelenség arra enged következtetni, hogy a könyvtár tagsága körében Jókai írásai igen keresettek és kedveltek lehettek. (Valószínű, hogy még Beniczkynénél is keresettebbek, hisz ez utóbbi műveihez Égető hozzá tudott jutni, azaz: akkor éppen nem voltak kézben.)

² A szabályzat megjelent a könyvjegyzék hátsó borítóján; újraközölve: Hajdú i.m. 239.

Érdekes jelenség az is, hogy Beniczkyné és Jókai mellett Égető főleg az akkor (s részben ma is) nagynak tartott szerzők műveit kölcsönözte, ill. akarta kölcsönözni. Lehet, hogy Eötvös, Jósika, Gárdonyi, Arany műveit még valamilyen iskolai emlék alapján akarta kézbe venni. Lehet, hogy nem. Az azonban bizonyos, hogy akár közvetlenül az iskolában megismert értékrendszer hatott választására, akár nem, választásában az intézményes oktatás hatása ütözik ki. (E hatás folyamatát, persze, jó volna ismernünk.) Végül nem érdektelen az sem, hogy Égető bizonyos műveknek több példányát is megjelölte, azaz mindenáron meg akarta kapni azokat. Válogatásának motívumait, sajnos, nem ismerjük, de a tények önmagukban is arra mutatnak, hogy — miért, miért nem — Égető tudatosan válogatott, s nem csak azt olvasta, ami a keze ügyébe került.

•

A Hódmezővásárhelyi Gazdasági Egyesület ismertetett „könyvjegyzékéből”, minden bizonnyal, még jónéhány példány lappanghat. A helytörténeti kutatás főadata volna, hogy minél többet összeszedjen belőlük — minél többet ismerünk ugyanis ezekből, annál pontosabban és részletesebben lehet rekonstruálni a vásárhelyi (kisbirtokos) parasztság olvasási kultúráját és gyakorlatát. Egyetlen adatsor nem ad, nem adhat megbízható összefüggéseket a kezünkbe; 10—15 véletlenszerűen előkerülő, tehát „reprezentatív mintavételnek” tekinthető katalógus azonban már annál inkább. A főadat tehát, úgy hisszük, világos: össze kell szedni e könyvjegyzék ma még fölkutatható valamennyi példányát. A művelődéstörténeti elemzéshez, mint minden történeti elemzéshez, források kellene; e könyvjegyzékek pedig források, még hozzá nem is akármilyen források.

LENGYEL ANDRÁS